

Osmanlı İmparatorluğunda Siyasal İdare ile Finansal İdare Arasındaki Güç Mücadelesi: Balta Limanı Anlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na

Yakup ÖZSARAÇ*

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Mete GÜNDOĞAN**

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Öz

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğunun 1838 Balta Limanı Antlaşması (BLA) ile başlayıp, Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren bir zaman dilimi içerisindeki ekonomik, mali ve siyasi analizi yapılmıştır. Çalışmada özellikle BLA ile Osmanlı İmparatorluğunun dünyaya finansal entegrasyonu ve siyasi idarenin çözümlemeleri ve etkileri analiz edilmiştir.

BLA ile Osmanlı toprakları uluslararası ticarete açılmış ve cari açık vermiştir. Takip eden dönemde uluslararası ticaret yeni bir boyut almış ve Osmanlı için uluslararası ödemeler sistemi ortaya çıkarmıştır. Bu durum bankacılık sisteminin Osmanlı toprakları içerisine girmesine ve yapılanmasına temel teşkil etmiştir. BLA anlaşması sonucunda önceleri ekonomik rahatlatma yaparken, ilerleyen süreçlerde ise ekonomik ve mali zorluklara neden olmuştur. Siyasi süreçlerin ortaya çıkmasıyla BLA sorgulanmaya başlamıştır. Bu sorgulamalar sistemin kendisine değil, kullanımına yönelik yapılmıştır. Bu çerçevede "daha nitelikli" olacağına inanılan idareciler sıklıkla değiştirilmiştir. Osmanlı yöneticileri uzun vadeli iktisadi sonuçlardan çok, kısa vadede Avrupalı devletlerden sağlanacak siyasi veya mali desteği düşünmüşlerdir. Süreç içerisinde; 1854 dış borç alım süreci, 1863 Osmanlı Bankası ve para basma yetkisinin devri sonuçta 1876'da moratoryum süreci yaşanmıştır. Bu süreçten 1881 Düyun-ı Umumiye İdaresi ile çıkış aransa da siyasi sistem etkinliğini kaybetmiş ve neticede maliye ile ekonominin kontrolü tamamen yabancıların ve gayri-müslimlerin eline geçmiştir. Kısaca makalede; siyasi güç mücadelesi ile finansal güç mücadelesinin mukayeseli analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Balta Limanı Ticaret Anlaşması, Osmanlı Ekonomisi, Siyasal İdare, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı.

* Dr, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, yakupozsaraç@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2249-231X

** Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, mtgundogan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6753-9954

The Power Struggle between Political Administration and Financial Administration in the Ottoman Empire: From the Treaty of Balta Liman to the First World War

Abstract

In this study, the economic, financial and political situation of the Ottoman Empire in a time period starting with the 1838 Balta Limani Treaty (BLT) and lasting until the World War I is analyzed. Especially, the financial integration of the Ottoman Empire to the world via BLT, the analysis and effects of political governance are discussed.

With the BLT enactment, the Ottoman lands had opened to international trade and as a result, the Ottoman Empire had started to have a current account deficit. In the following period, international trade took a new dimension and created an international payments system for the Ottoman Empire. This situation caused that the banking system enter the Ottoman Empire economic system and constituted the basis of banking structure. As a result of the BLT agreement, it caused economic relief at first, but caused economic and financial difficulties in the following period. With the emergence of political processes, the BLT began to be interrogated. However these interrogations were made for the use of the system, not the system itself. In this context, administrators believed to be "more qualified" were frequently changed. Ottoman rulers thought of political or financial support from European states rather than long-term economic results. In the following periods; foreign borrowing in 1854, the establishment of the Ottoman Bank in 1863 and the transfer of the power to money printing, and finally the moratorium process in 1876 were lived. Although it was tried to escape of this process by establishing of Düyun-ı Umumiye in 1881, the political system lost its effectiveness and as a result, the control of finance and economy was completely in the hands of foreigners and non-Muslims. Briefly in the article; the comparative analysis of the political power struggle and the financial power struggle is discussed.

Keywords

Balta Limani Trade Agreement, Ottoman Economy, Political Administration, Committee of Union and Progress, First World War.

Extended Abstract

The word administration also means managing, activating, operating, arranging the end of the work, among many other meanings. During the 1800s, there were two administrations in order to organize the end of many works and many steps taken and to connect them to each other in a meaningful way, and these administrations were in an unnamed struggle. Roughly, we can divide them into two parts as those who administer the state and those who provide financing. Although the administrators of the state used the power without hesitation, they could not get the results they expected. One of the reasons why the desired result could not be achieved is the 1838 Balta Limani Treaty (BLA). BLA is a trade agreement between the Ottoman Empire and Great Britain. Although there were many similar commercial agreements before the BLA, the economic situation of the Ottoman Empire and the content of the agreement deeply affected the Ottoman Empire.

As a result of the BLA agreement, while it was making economic relief at first, it caused economic and financial difficulties in the following processes. These economic and financial difficulties also had political consequences.

On the way to this agreement, the Ottoman Empire needed the support of the British State, as the Ottoman Empire was defeated in its struggle with the Egyptian Governor Mehmed Ali Pasha in the 1830s, and this support came diplomatically. This process subsequently paved the way for BLA.

This agreement, unlike the previous capitulations and trade agreements, has put the administration on an irreversible path with the articles it contains. When we look at the articles that make this agreement different, in summary; British citizens had the right to buy Ottoman products under the same tax conditions as merchants who were Ottoman subjects. 12% customs duty on exports and 5% on imports was determined. This means; While domestic traders paid 12% tax, foreign traders were exempt from this clause.

As a result of this agreement, together with international trade, the international payments system emerged as a requirement of the agreement. This system helped the capital accumulation and banking structure that developed in the West to enter and settle in the Ottoman Empire. With this agreement, liberal ideas also entered the economy and, as a result, had an impact on politics. The 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun "Tanzimat Edict" was the first and most effective result of this. After this period, history would be written with the Tanzimat, in other words, as renewal.

This period was a period in which politically important statesmen and the bureaucratic system began to settle. Along with the political processes, the BLA began to be questioned. These inquiries were made for the use of the system, not the system itself. In this context, administrators believed to be "more qualified" were frequently changed. At this point, the administrators prioritized the political or financial support to be obtained from the European states in the short term rather than the long-term economic results. Thus, the settled economic system in the process; The process of foreign borrowing in 1854, the Ottoman Bank in 1863 and the transfer of the power to print money, as a result, in 1876, when it could not pay its debts, a moratorium process was experienced. Although it was tried to get out of this process with the Düyün-ı Umumiye Administration in 1881, the political system lost its effectiveness and as a result, the control of finance and economy was completely in the hands of foreigners and non-Muslims.

The Düyün-ı Umumiye Administration received 1/3 of the state's income in return for its debts. While the state was in this financial situation, the power of the state to print money was in the hands of the Ottoman Bank. In the ongoing processes in this situation, the political problems and the financial weakness of the state caused a great internal opposition to the sultan and the administrators.

This movement, which started as the Young Turks, was founded in 1889 as the Committee of Union and Progress (CUP), as it expressed itself. Although there were economic difficulties and the money credit system in the establishment process of this society, the political crisis was dominant on the face of it. When crises were defined as political, structural political steps were taken as a solution.

This opposition group was young and inexperienced and believed that they could solve problems only if they took charge. Poverty, economic situation and political problems such as Macedonia made the state more authoritarian, and instead of reacting to the financial system, a movement developed against the political power and the powerful sultan.

With the opening of the parliament together with the Second Constitutional Monarchy in 1908, the CUP took over a part of the power and became a partner of the administration. In 1909, after Abdulhamid II, who was the sultan for 33 years, the sultanate lost its administrative position and the power completely passed to the Unionist Pashas and the Parliament.

Although the processes that started with the BLA trade agreement were the basis of these crises, in the process leading to the establishment of the Committee of Union and Progress (CUP) in 1889, since the society and bureaucracy could not fully understand the process, salvation was sought in political solutions. For the solution of political crises, taking political steps has been taken as a basis. As a solution to the political process, when Abdulhamid II was overthrown from his 33-year reign in 1909, the power of the old bureaucrats and the sultan was completely liquidated. With this move, the CUP was unable to save the country economically and financially. With the understanding of "National Economy", CUP established Evkaf Bank in 1913 and İtibar-ı Milli Bank in 1917 with national capital. These two banks, which were established with great expectations, could not provide the salvation of the system, and the First World War was lost and the CUP was liquidated.

In this article, a comparative analysis of the political power struggle and financial power struggle, which started with the BLA trade agreement and ended with the First World War, was made. The subject of the next study is to present this research in a way to cover the early Republican period. It is hoped that today's power struggle and political economy will be better understood by revealing these processes.

Giriş

1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması (BLA) Osmanlı iktisadi sisteminin kırılma noktası olarak kabul edilebilir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı 19. yüzyıl öncesi klasik ve sonrası için modern dönem olarak iki kısma ayrılabilir. Bu bağlamda Osmanlı klasik iktisat sistemi; pre-kapitalist özellikler gösteren bir yapıdadır. Lakin Avrupa ülkelerinde müşahede ettiğimiz merkantilist himaye politikalarına, Osmanlı iktisadi dünya görüşünde rastlamıyoruz. Osmanlı'da zenginlik temelli toplumsal sınıflar yoktu. Ticaret hâkimiyeti müslüman tebaanın elinde değildi. Ancak üretici koruyan gümrük ve tekeller bulunuyordu. Dolayısıyla sistemin bir gereği olarak toplum yapısında da bu dünya görüşünü o istikâmette zorlamaya, hatta etkilemeye namzet merkantilist bir menfaat zümresi vücut bulamamıştı. Bilakis klasik yapıda, böyle bir himaye fikrine zıt istikâmette işleyen provizyon ve fiskalizm politikası Osmanlı iktisadî dünya görüşünün uzun yıllar değişmeden kalan belirleyici ilkeleri olmuştur. O kadar ki, ithalâtı pahalılaştırmaya yol açacak bir himaye fikrine, 19. yüzyıla kadar rastlamak mümkün değildir (Genç, 1999: 8).

Osmanlı dünya tarihinde 600 yıllık bir devlet olarak oldukça uzun bir dönem hükmetmiş bir imparatorluktur. Her devlet gibi bir vadesi olup, bu vade I. Dünya savaşı sonunda dolmuştur. Sona giden yolda, değişimi ve dönüşümü sağlayan nedenler için tanımlamalar hala neticelenmemiştir. Genelde batı ile geri gitti, biz geri kaldık ve takip ettik gibi yargılara varılmıştır (Berkes, 2002: 384). Osmanlı devleti 20. yüzyılda fiilen son bulsa da sona giden yolun veya başka bir tabirle yukarıdaki önermeye ilişkin yorumla geri kalmışlığın aslında 16. yüzyılda başladığı söylenebilir. Bu geri kalmışlık anaforu, ekonomik, askeri, mali ve siyasi olarak eğiliminin genelde aşağı bir trend izlediği söylenebilir. Hatta Osmanlı için tarihi tasvirle ifadesi; duraklama, gerileme ve sonunda da dağılma diye nitelendirilir. Yani Osmanlı tarih sahnesinde olmasına rağmen, aslında değişimin izleyicisi yani nesnesi olmuştur.

Osmanlı Klasik dönemi (1300-1600 yılları) sonunda; 16. yüzyıldan itibaren, parasallaşma sürecine girmiştir. Bu parasallaşma, klasik yapıyı çözücü etkide bulunmuştur. Fakat yeni bir yapının oluşmasını, yapısal dönüşümlerin ortaya çıkmasını, 19. yüzyılın başına kadar göremiyoruz. Yeni bir sistem ancak 19. yüzyıl başlarında gündeme gelebilmiştir. Bu yeni sistem; modern finans tarihi açısından değişim ve uyumlaştırma süreci içermektedir. Bu süreç beraberinde yeni ticari anlaşmalar ve finansal kurumları getirmiştir. Bunun bir diğer nedeni de Avrupa'nın merkantilist düşüncesi ve Osmanlı tebaası olan

gayrimüslimlerin finansal ve ticari faaliyetleridir. 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde siyasal, sosyal ve iktisadi olarak değişim ve dönüşüm devresinin başlangıcıdır. Osmanlı ekonomisi 1820'lerden itibaren hızlı bir parasallaşma sürecine girmiştir. Buna ilaveten iç ve dış ticaret nicel olarak genişlemiş ve böylece bazı liman şehirlerinden başlayarak kapalı, durağan, geçimli iktisadi yapı çözülmüştür. Osmanlı finans sistemi 19. yüzyılla birlikte sürekli mali krizlere muhatap olmuştur. II. Mahmut döneminde (1808-39) altın para 35 kez, gümüş para 37 kez tağış edilmiştir. Osmanlı parasının değeri gittikçe düşmüş ve Osmanlı kuruşunun İngiliz sterlini karşılığı 1814'te 23 kuruş iken 1839'da 104 kuruş olmuştur (Toprak, 1982: 225).

19. yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşına kadarki dönem ele alındığında, Osmanlı Devleti'nin iktisat politikası dört safhaya ayrılabilir. Birincisi, 1826'ya kadar olan devrede himayeci politikalar takip edilmiştir. Bu dönemde tekeller ve ham maddeler yerli üretimde kullanılmakta olup, yerli üretici korunmuştur. İkincisi 1826- 60 yılları arası olup, Osmanlı ticaret olarak dünyaya açılmış ve iç pazarlar kısmen serbest bırakılmıştır. Üçüncü dönem 1860-1908 yılları arası olup, bu dönemde gümrükler arttırılmış ve yerli imalatçılar himaye edilmeye çalışılmıştır. Ancak serbest ticarete karşı mücadele için alınan bu tedbirlerin hiçbiri başarılı olamamıştır. Bu başarısızlıkta Osmanlı'nın Britanya ile 1838'de imzaladığı ve sonuçları itibariyle dönülmez bir yola girdiği Balta Limanı Anlaşması'nın payı büyük olmuştur. Britanya ile bu çerçevede serbest ticarete karşı olan Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), 1908'den itibaren iktidar olmuştur. Dördüncü dönem ise İTC'nin iktidarda kaldığı Birinci Dünya Savaşı sonuna kadarki dönemdir. Bu dönemde "milli iktisat" politikaları oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun için milli şirketler ve bankalar kurulmuştur.

BLA'ya giden yolda 1832'i Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması ve bu dönemde cereyan eden Mısır valisinin isyanı karşısında düşülen durum, Padişahı güçlü devletlerle ittifak arayışına zorlamıştır (Kütükoğlu, 1992 : 94). Osmanlı Rus çatışmaları ve Osmanlı'nın Yunan ve Mısır meseleleri İngilizler için tarihi bir fırsat doğurmuştur. İngilizler Rus tehdidini bertaraf edecek ancak bu yardıma karşılık kendilerine ticari bakımdan büyük ayrıcalıklar sağlayacak olan bu anlaşma 1838'de imzalatmıştır.

BLA'nın hem Osmanlı hem de Batı Avrupa üzerinde derin tesirleri olmuştur. Osmanlı ticaretindeki devlet kontrolü, bu antlaşma ile kısmen kaldırılarak ülke Avrupa mallarına açık bir pazar haline getiriliyordu. Avrupa'nın ucuz ve kaliteli ürünleri Osmanlı pazarında geniş bir alanı kuşatmıştı. Bu durum yerli üretimi ve iç pazar payını derinden sarsmış ve zaten yeterli düzeyde bulunmayan Osmanlı sanayisinin çöküşünü giderek hızlandırmıştır (Şimşek, 2008: 276).

BLA sonrası Avrupa ülkeleriyle olan dış ticaretteki artış, Avrupalı girişimcilerin İmparatorluk içindeki doğrudan yatırımlarını da arttırmıştır. Ülke bütünlüğünü batılı devletlerin topraklarındaki ekonomik çıkarlarına bağlayan

Osmanlı Devleti bu imtiyazlı ticaret antlaşmasının benzerini 1846'da Rusya, 1861 yılında Fransa ve 1890 yılında Almanya ile imzalamıştır. Böylece İmparatorluğun ticaret ve dolayısıyla finansal açıdan Avrupa'yla bütünleşme süreci derinleşmiştir.

BLA'dan hemen sonra 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Avrupa ile bütünleşme sürecinin nasıl şekilleneceğini ve işleyeceğini ifade eden bu ferman; mali anlamda yapılan birçok adım gereği olarak şekilleniyordu. 1856 yılında İstanbul'da İngiliz sermayeli Osmanlı Bankası (The Ottoman Bank) kurulmuş ancak bu banka da çeşitli nedenlerle başarısız olup tasfiye edilmiştir. 1862 yılında Osmanlı'ya büyük borç veren Paris ve Hollanda Bankası'nın katılımıyla Osmanlı Bankası 1863 yılında bu sefer İngiltere'de Bank-ı Osmanî-i Şahâne (Imperial Ottoman Bank) olarak yeniden yapılandırılmıştır (Eldem, 2000: 38)

Bu bankanın kurulması ve para sisteminin organize edilmesi Tanzimat Fermanı'nın maliye alanındaki icraatlarının başında yer alıyordu. Bankaya bir imtiyaz sözleşmesi ile bedelini altın olarak ödemek şartıyla bankaya kâğıt para çıkarma hakkı tanınmıştır. Banka imparatorluğa borç kaynağı yaratacak ve borçlanmalarda aracı rolü üstlenecekti. Ayrıca devletin hazine işlemlerini de yürütecek, yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da devletin mali acentesi olarak çalışacaktır. Banka böylece, bütçenin hazırlanmasında ve uygulanmasında söz sahibi ve hazine işlemlerinde tekel konumuna gelmiştir (Eldem, 2000: 49).

Osmanlıda idare, padişah ve bürokrasi arasında paylaşılmıştır. 1826 yılında devlet, ordu ve medrese (vakıflar) gibi iki önemli kurumunda reform yaparak bu kurumlara merkezileştirmiştir. Devlet böylece içsel olarak ordu ve ilmiye teşkilatını bir güç ve tehdit olmaktan çıkarmıştı. Ancak yeni ihdas edilen kurumlar ve zamanla oluşan meclisler idari sistemdeki düzenlemeler devlet sisteminde bürokratları ön plana çıkardı. Bu bürokratlar arasında hariciyede bulunanlar özellikle dış ticari ve siyasi ilişkilerde önemli gelişmelere neden oldular (Akyıldız, 1993: 88). Merkezi bürokrasi konumunu imparatorluk son buluncaya kadar koruyabilmiştir. Bu sebeple diğer toplumsal kesimlerin; büyük toprak sahiplerinin, tüccarların, imalatçıların ve sarrafların iktisadi konulardaki ve daha genel olarak devlet politikaları üzerindeki etkisi sınırlı olmuştur. Kimi kurumlar değişirken geleneksel Osmanlı düzeninin en önemli unsurları olan toprakta devlet mülkiyeti, loncalar, özel sermaye birikiminin önündeki engeller 20. yüzyıla kadar varlıklarını korumuşlardır. Merkezi bürokrasi, var olan düzenin daha iyi çalışması için gerekli değişiklikleri yaparken, kendisinin düzen içindeki gücünü ve yerini korumuştur (Pamuk, 2007: 18).

BLA ile Ticaretin Gelişmesi ve Yapılanlar

Osmanlı toprakları doğu-batı, kuzey-güney ekonomilerinin kavşak noktasıydı. İpek ve Baharat yollarının üzerinde bulunuyordu. Deniz ticaretinin kritik boğazları da bu topraklardaydı. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın coğrafi keşiflerle yayılmasını sağlayan ticari kapitalizm ve merkantilizm düşüncesi,

Avrupa devletlerinin zenginleşme yolu olarak ithalatı kısıp, ihracatı artırarak dış ticaret fazlası vermelerini, denizaşırı topraklarda koloniler kurarak pazarlarını genişletmelerini savunan bir öğretiydi. Devlet desteğini askeri, siyasi ve ekonomik yollardan alan tüccarlar, dünyanın dört bir yanında, öğretilere uygun biçimde, serbestçe yabancı pazarlara mallarını sokup koloniler kurabiliyordu. Osmanlılar mali, yani transit ticaretten vergi geliri kazanmak ve siyasi denge kurmak amacıyla kapitülasyonlar vermiştir (Bağış, 1983: 12).

Bir devletin bir anlaşmaya bağlı olarak başka devletlere tanıdığı iktisadi ve sosyal ayrıcalıklara kapitülasyon denilir. Dış ticarete kapitülasyon sistemi Osmanlılara özgü değildir. Birçok devlet tarih içerisinde ticaretini geliştirmek için bu yöntemi kullanmıştır. Anadolu Selçukluları, Beylikler, Memlukler, Bizans, İngiltere farklı dönemlerde, dış ticaret serbestisini sağlamak için bu yöntemi izleyen devletlerdendir. Orhan Gazi'den (1326-1360) itibaren Osmanlı Beyliği de bu sistemi benimsemiştir. II. Mehmet (1451-1481) İstanbul'un fethinde yakınlık gösteren Cenevizlilere ticari bir ahitname vermiştir. II. Bayezid ve I. Selim bu ahitnameyi yenilemişlerdi. Daha önce Memlukler tarafından Fransa'ya verilen imtiyazı I. Selim (1512-1520) 1516'da, I. Süleyman (1520-1566) 1528'de onaylamıştır. Fransa'ya verilen bu imtiyaz; II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595), I. Ahmet (1603-1617), IV. Murat (1623-1640) ve İbrahim (1640-1648) zamanlarında yenilenmiş, IV. Mehmet (1648- 1687) zamanında 1669'da genişletilmiştir. Benzer ahitnameler zamanla Dubrovnik (Ragusa), İngiltere, Danimarka, Prusya ve Belçika'ya da verilmiştir (İnalçık, 1973:137).

Osmanlı coğrafi avantajının yanında, dış ticarete kendisine has merkantilist olmayan, o günkü dünyada klasik bir ekonomik zihniyete ve sisteme sahiptir (Güran, 2011: 67). Bu zihniyetin BLA ile sona erdiği söylenebilir. BLA ile liberal bir ekonomik sistem benimsenmek zorunda kalınmıştır. Böylece İmparatorluğun klasik ekonomisi ve ticaret ilişkileri yanında para düzeni, kurumsal yapıları ile birlikte hukuku da değişim ve dönüşüme uğradı (Akyıldız, 1993:88). İmparatorluk toprakları küçülse de, 1923'e kadar ismini devam ettirmiştir. Bunda Avrupalı devletlerin ticari ve mali menfaatlerinin tehdit edilmemesi ve Avrupa tüccarlarının Osmanlı ekonomisine hâkim olmasının payı büyük olmuştur (Pamuk, 2018: 96).

19. yüzyıla girilirken Osmanlı merkez teşkilatını, kurumlarını, ordusunu ve eğitim kurumlarını yeniden düzenlemiş ve dünya ile nispeten uyumlu hale getirmiştir (Akyıldız, 1993:112). Ticaret noktasında, İmparatorluğun pazarlarında merkezi bir idareden elde edilen imtiyazların sürmesini isteyen devletler, Osmanlı bürokrasisinin büyümesini, faaliyet ve mesuliyet alanlarını genişletmesini ancak çeşitli anlaşmalar ile müsaade etmiştir (İnalçık & Quert, 2004:887). Bu anlaşmaların ticari olan kısmını kapitülasyonlar oluşturmaktadır.

BLA, bir nevi kapitülasyon anlaşması olup, diğer ticari anlaşmalardan çok farklı sonuçları olmuştur. Bunda anlaşma önemli maddeleri itibariyle anlaşma İngilizlere; istedikleri kadar hammadde alma imkânı veriyor, iç ticarete ayrıcalıklar tanıyor ve %12 iç ticaret vergisi uygulanmıyor, transit ticarettten alınan vergi kaldırılıyordu. Bunun gibi özel ayrıcalıklar içeren bu anlaşma 16 Ağustos 1838 tarihinde İngiliz Elçisi Ponsonby ve Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından imzalanmıştır.

Balta limanına giden yolda en önemli gelişme Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yaptığı siyasi ve ekonomik hamlelerdir. Osmanlı'dan bağımsız hareket etmenin yanı sıra İngiliz tüccarların da Hindistan yolunu kesmiş ve Mısırda kurduğu fabrikalar ile İngiltere'nin Ortadoğu ticaretine darbe vurmuştu (Gencer, 2017: 88). Mustafa Reşit Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı İngiltere ile birlikte hareket etmek için Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'la görüşmüş ve Palmerston'a Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılması gereken atılımlara ilişkin bir çalışma sunmuştur (Dönmez, 2014: 249; Kaynar, 2010: 156). Bu çalışma Tanzimat'ın alt yapısını oluşturmuştur. Lord Palmerston çalışmayı memnuniyetle karşılamış ve İstanbul Büyükelçisi Ponsonby'yi, Reşid Paşa'yı desteklemekle görevlendirmiştir (Rodkey, 1929:176).

1838 ve 1846 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu, önce İngilizler ve sonra da diğer Avrupa devletleriyle bir dizi ticaret antlaşması imzaladı. Diğer bir ifade ile BLA, Osmanlı pazarlarının hâkimiyetine giden yolun açılışını yapmıştır. Zamanla pazarlardaki yabancı tüccarların hâkimiyeti iyice artmıştır. Pazarlarında kendi mallarının rekabetini koruyamayan Osmanlı, pazarlara gelen malları satın alabilmek için borçlanmaya başladı. Bu da iç ve dış borçlanmalara zemin hazırlamıştır (Akyıldız, 1996:119). Bu dönemde ithalat 2,1 milyon Sterlin'den 13,6 milyon Sterlin'e kadar çıkmıştır. Buna mukabil ihracat da artmıştır. Lakin ihracat kalemlerini incelediğimizde, daha ziyade Avrupalıların Osmanlı'da yapmış oldukları üretimin Avrupa'ya transferinden oluştuğunu görüyoruz. Örneğin 1827-1838 yılları arasında Osmanlı'nın İngiltere'den ithalatının yüzde yüz arttığını görüyoruz. 1827-1832 yıllarında Osmanlı yılda ortalama 743.000 sterlin değerinde mal ithal ederken, 1833-1838 yıllarında ortalama yılda 1.543.000 sterlin değerinde mal ithal ediyordu (Kurmuş, 1982, 86).1839-1844 yılları arasında ortalama 2.174.000 sterlin olan ithalat, 1845-1850 yıllarında 3.769.000 sterline çıkıyor. Böylece 23 yıl içinde Osmanlı'nın İngiltere' den ithalatı değer olarak %400'den daha çok artarken, Osmanlı'nın toplam İngiliz ihracatındaki payı da %1,9'dan % 4,9'a yükseliyordu. 1847 yılında Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ticareti 97 milyon frank iken hemen on yıl içinde bu hacim 190 milyon frank olmuş, 1862 yılında ise 251 milyon franka yükselmiştir (Cem, 2007: 210). Kısacası toplam ticaret hacminin önemli bir kısmını Avrupalıların oluşturduğunu görüyoruz. İthalat ile kendi mallarını Osmanlı pazarlarında satmaktadırlar. İhracat ise onların Osmanlı'da ürettikleri veya ürettirdikleri malların Avrupa'ya transferi olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: 19. Yüzyılda Önemli Osmanlı Limanlarında Gerçekleşen Ticaret Hacmi

Dönem / Şehirler	1840'ların başları		1873-1877		1900'ler	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
İzmir	800	1250	3700	4300	2700	4000
Trabzon	200	100	600	300	500	500
Samsun	150	150	400	300	500	700
İstanbul	2000	500	10.000	5000	7400	2800
Selanik	125	125	1500	1600	2500	1400

(£ 000) - (Issawi, 1980:82)

Osmanlı'nın BLA Sonrası Aldığı Krediler ve Şartları

Osmanlı Devleti, anlaşmalar ile pazarlarını Avrupalı devletlere açmıştı. Lakin kendisinin Avrupalı devletler ile rekabet edebilecek bir üretim gücü yoktu. Çünkü 19. yüzyılda başlayan sanayi devrimine katılamamış ve iktisâdi olarak Avrupa'daki çağdaşları olan devletlerden geri kalmıştı. Avrupa'daki sanayinin gelişimi büyük miktarlarda hammadde talep ediyordu. Avrupalı tüccarlar da Osmanlı'dan ucuza tedarik ettikleri hammaddeleri kendi sanayilerine taşıyor, daha hızlı ve ucuza üretilen mamul maddeleri de Türk pazarlarında satıyorlardı. Böylelikle hem yerli sanayinin ihtiyacı olan hammaddeleri alıyorlar hem de ürettikleri mamul maddelerini daha ucuza satarak Osmanlı Devleti'nin rekabet gücünü her geçen gün daha da kırıyorlardı. BLA ile Britanya'ya verilen kapitülasyonlar, Osmanlı'yı savaşız bir şekilde İngiliz himaye siyasetinin bir parçası haline dönüştürmüştü. Osmanlı İmparatorluğu her yöne açık bir pazar haline gelmişti (Eldem, 1994: 2).

Sanayileşme ve ekonomik kalkınma doğal olarak finansman sistemlerinin de büyüüp gelişmesine vesile oldu. 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'nin, 19. yüzyılın başlarında da Fransa'nın sanayileşme sürecine girmeleriyle birlikte; finans sektöründe de önemli birer aktör olmuşlardı. Sanayileşmeye paralel olarak gerek bankalar gerekse sermaye piyasaları ve borsalar da geliştirmiştir. Uluslararası mali operasyonları etkinlikle gerçekleştirecek bir düzeye erişmiştir. Sanayileşmenin ilk aşamasında ücretler genellikle yerinde sayarken ya da çok daha yavaş bir tempoyla artarken, finansman operasyonları sayesinde kârlılıkları daha da çok yükselmiştir.

19. yüzyıl başlarında iç ve dış ticaret dengesi oldukça iyi olan Osmanlı Devleti giderek artan biçimde ithalatçı bir ülke konumuna dönüştü. Başlangıçta daha ziyade mamul maddeler içeren ihracatı, yüzyılın sonlarına doğru giderek

tarım ürünleriyle sınırlı hale geldi. Çivit, kahve, şeker, çelik, metal ürünleri ve yerel olarak imal edilmiş maddelerin yerini tutmamasına rağmen zamanla refah ve sosyal statü sembolleri haline gelen giyim eşyası, ev araç gereçleri gibi yeni maddeleri satın almaya başladı. İmparatorluk gıda maddeleri ve hammadde ihracatçısı haline geldi; yün satarak yünlü giyim eşyaları ithal etmeye başladı. 1783'te Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı ticaretin toplam 4,4 milyon sterlin olduğu tahmin edilmektedir. 1829'da bu rakam 2,9 milyona inmiş (Yunan bağımsızlık savaşının bunda etkili olduğu düşünülmektedir), fakat 1845'te 12.2'ye, 1876'da 54'e ve 1911'de 69.4 milyona yükselmiştir. İşte bu şekilde Osmanlı pazarlarına Avrupa ekonomik liberalizminin hâkim olmasının başlangıcı 1838 yılındaki BLA olmuştur. Bu Anlaşma ile ithal gümrüklerinin %5, ihraç gümrüklerinin ise %12 olarak belirlenmesi, Osmanlı Devleti'ni Avrupa için cazip bir pazar haline getirdi (Genç, 2003, 93). Bu anlaşma sonrası; Osmanlı ekonomisi dünya ile finansal entegrasyonunu artırmış ve bu da dış ticaretini etkilemiştir. 1840-1913 dış ticaretteki artış arasında sabit fiyatlarla ihracatın 10 kat, ithalatın ise 12 kat arttığını görüyoruz (Pamuk, 1984: 24).

Bu dönemde, sanayileşen ve emperyalist olarak dünyanın birçok yerini sömüren ülkelerin, sanayileşemeyen ülkelere karşı dış ticarete de etkin hale geldiğini görüyoruz. Osmanlı Devleti'nin özellikle bu yüzyılda verdiği kapitülasyonlar ile yerli sanayi baltalanmıştır. Dahası iç ve dış ticarete önemli yere sahip gayrimüslim Osmanlı tebaasının, yabancı devletlerin himayesine girerek Müslüman tüccarlara karşı tekelci özellikler kazanmaları da sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti BLA'ndan sonra geleneksel iktisadi yapısını yeniden yapılandırmak maksadıyla siyasal olarak 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarını yayınladı. Kurumsal olarak Maliye, Nafia, Evkaf bakanlıklarını kurdu. Lakin gerek dış ticaret açıkları gerekse de sağlam bir bütçe yapısının oluşturulmaması sebebiyle istenilen başarı gösterilememiştir. Bunu bütçe açıklarından rahatlıkla takip edebiliyoruz. Bütçe açıklarını kapatmak için sürekli iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Özellikle 1854 Kırım Savaşı yıllarında devlet dış borçlanmaya başlamıştır. 1854-1914 yıllarında yani 60 yılda toplam 41 kez dış borçlanma yoluna başvurmuştur. 1854-76 dönemde ise toplam 16 borç anlaşması imzalanmıştır. Bu dönem içerisinde 1863 yılından itibaren Osmanlı Bankası para basma yetkisini de alarak, devletin merkez bankası konumuna geçmiştir.

BLA'ndan yaklaşık 37 sene sonra Osmanlı Devleti'nin mali yapısı tamamen bozulmuş, üretimi çökmüş ve pazarlarını kaybetmiştir. Borçlarını çevirebilmesi dahi mümkün değildir. 1875'te moratoryum (borç erteleme) ilan ederek vadesi gelmiş dış borçlarının ödenmesini belli bir süre içinde geçici olarak durdurmuştu. 1881 yılında ise borç ödemelerinin düzenli bir şekilde yapılmasını sağlamak amacıyla alacaklılar tarafından Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. O sırada Düyun-u Umumiye İdaresi'nin 300'ü aşkın alacaklısı

vardı. Böylece devlet mali denetim ve maliye politikalarını belirlemede bağımsızlığını yitirmişti. Düyün-ı Umumiye İdaresinin kurulmasından sonra Osmanlı Devleti 1886 yılına kadar dış borçlanmaya gitmedi. Düyunu Umumiye idaresi dönemde borçlanma maliyetlerinde önemli düşüşler olmuş (Açba, 1991: 4-5) ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları da nicel olarak artmaya başlamıştı. Osmanlı borçlarının koşulları oldukça değişkendi; emisyon kuru ve faiz oranı, para piyasasının durumu ile ilgili hükümetlerin tavrı ve borç verenlerin duygularına göre değişiyordu (Keyder,1985:649). Osmanlı gelirlerinin üçte birini kontrol eden Düyün-ı Umumiye, kendilerine tahsis edilen rüsûm-ı sitte, Bulgaristan vergisi, Kıbrıs adası gelir fazlası, Şarkî Rumeli vergisi, gümrük gelirleri, temettü vergisi ve tömbeki resmi gibi gelirler ile tütün ve tuz inhisarlarında gerekli değişiklikleri yapma ve tekell tarzında yönetme yetkisi tanınmıştı. Bu gelirlerin çoğunu kendisi tahsil etmiştir. 1911 tarihine gelindiğinde Düyün-u Umumiye'nin görevli kadrosu 8931 kişiyi bulmuştu ki Osmanlı Maliye Bakanlığı'nda bu kadar memur yoktu. Dahası bu kuruluş, İmparatorluğun siyasi, toplumsal ve iktisadi hayatında büyük nüfus sahibi olacak kadar güçlenmişti. O kadar ki, artık Düyün-u Umumiye kefil olmazsa, Osmanlı kolay kolay yabancılardan borç alamıyordu. (Gündoğan, 2009: 148)

Tablo 2: 1854 - 1874 Donemi Dış Borçlanmalar Nedenleri ve Karşılıkları (Osmanlı Lirası) (Öner, 2005: 508)

Borçlanma / Yıl	Ana Para Milyon Osmanlı lirası	Safi Bedel Milyon Osmanlı lirası	Borçlanma Nedeni	Karşılık Gösterilen Gelir/ Alacaklı Kurum
1854	3,3	2,6	Kırım savaşı giderleri için alınmıştır.	Mısır vergisi Londra'da Palmers, Paris'de Goldschmid ve ortakları (Mısır doğrudan ilgili bankalara ödeyecek)
1855	5,5	5,5	Silah alımı için (Borcun kullanımını ve hazine hesapları özel komisyonca denetlenecek)	Mısır vergisi artışı ile İzmir ve Suriye gümrükleri hasılatı/İngiliz ve Fransız hükümetlerinin kefaleti ve İngiliz Rothschild bankasından,
1858	5,5	3,8	Değeri düşen kaimenin tedavülden çekilmesi için alınmıştır.	İstanbul gümrük geliri ve duhuliyeye hasılatı (gelirlerin toplanmasına 7 kişilik bir komisyon nezaret edecek)..Londra bankalarından.
1860	2,2	1,4	Dalgalı borçlar ve banker alacaklarını ödemek için	Banker Miresden, Mires ile istikraz sözleşmesi feshedildi.

1862	8,8	5,7	10 milyon liralık 33,4 milyon adet kaimenin tedavülünden çekilmesi için alındı.	Tütün, tuz, damga ve temettü vergileri/ Ottomank Bank ve Londra'dan Deveauxet Cie şirketi.
1863	8,8	5,5	Galata bankerlerine olan kısa vadeli borçları ödemek amacıyla alındı.	Çeşitli vilayetler gümrük geliri, Bursa ve Edime ipek öşürü/ Osmanlı Bankasının İngiliz ve Fransız ortakları.
1865 Ağ-nam	6,6	4,1	Vadesi gelmiş borçları ödemek ve bütçe açığını kapatmak için alındı.	Ergani bakır madeni geliri ve Anadolu ağnam resmi/ Osmanlı Credit Mobilier de Paris, Societe Generale.
1865 I. Tertip Genel Borçları	40	20	Kısa vadeli tahvilleri uzun vadeliyle değiştirmek için (konversiyon)	Devletin genel geliri/İngiliz General Credit and Finance, Fransız Societe Generale de Finance konversiyonu gerçekleştirdi,
1869	24,4	13,2	Askeri giderler (Girit isyanı) ve bütçe açığı için	Çeşitli vilayetler aşan ve ağnam resmi fazlası / Fransız Comptoir d'Escompte Bankası,
1870 Rumeli Demir Yolu	34,3	10,7	2000 km, Rumeli demiryolunun inşası için	99 yıl işletme imtiyazı ve yıllık 22 milyon frank kilometre garantisi/Belçikalı banker Baron de Hirsch,
1871	6,3	4,6	Vadesi gelen dış borçları ödemek için	Mısır vergisinin serbest kısmı (Mısır hidivi vergiyi İngiltere bankasına verecektir)/İngiliz Louis Cohen and Sons ve Dent Palmer and Company.
1872 Hazine Tahvilleri	12,2	10,4	Osmanlı Bankası kısa vadeli avanslarını ödemek ve bütçe ihtiyaçları için hazine 3 tertip hazine tahvili çıkardı.	Edime, Tuna ve Selanik vilayetleri geliri ile Anadolu ağnam resmi/ Credit General Ottoman ve Banque Austro Ottomane ile çeşitli Avrupa piyasalarında satıldı.
1873	30,5	18,2	Vadesi gelen borçların ödemesi ve bütçe ihtiyaçları için	Tuna ve Ankara aşan, Anadolu ağnam resmi/İstanbul'daki Credit General ve Parisdeki Credit Mobier bankaları.
1873 2. Tertip Genel Borçlara	12,6	6,8	1872 Hazine tahvillerini genel borç tahvilleri ile değiştirmek için.	
1874 3. Tertip Genel Borçları	44	19,1	Rumeli demiryolu tahvil bedelini ödemek için genel borçlar eshamı çıkarıldı.	Devletin genel geliri/Osmanlı Bankası
Toplam	245,2	131,5		

Ekonomi – Finans Şartlarının Kötüleşmesi ile Ortaya Çıkan Tablo

Osmanlı ekonomisindeki ekonomik ve mali krizleri anlamak için 16. yüzyıldaki fiyat devrimi ile başlayan sürece bir atıfta bulunabiliriz. Bu dönemle

birlikte merkezi hükümetin yapmak zorunda olduğu harcamaların maliyetlerinde büyük artışlar meydana gelmiştir (Pamuk, 1999:105). Osmanlı gibi ekonomisi tarıma ve fütuhata dayalı bir ekonomi olarak, hazine açıkları vermeye başlamıştı. Devlet, vergi toplama işini iltizam sistemi ile yerinden ve masrafsız bir şekilde yapmaya çalışıyordu. Lakin mali durumun kötüleşmesi ve çekilen diğer güçlükler nedeniyle iltizam sisteminin de vadeleri uzatılarak 18. yüzyılda malikâne, yani vergi toplama hakkının hayat boyu devredilmesi biçimine evrildiğini görüyoruz. Diğer bir açık kapatma yolu ise taşşış ve borçlanma idi. Devlet borçlanmayı içerden karşılamakta büyük güçlükler çekmişti. Ancak yabancı sermayenin dolaylı ve dolaysız olmak üzere devlette hâkim olması 19. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Kısaca Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl ortalarından itibaren büyük miktarlarda dış borçlanmaya girmesini zorlayan nedenlerinin izlerini 16. yüzyılda başlayan mali açıklara kadar takip edebiliriz (Tezel, 1994: 80).

19. yüzyılda Osmanlı'ya dolaylı sermaye girişini örgütleyen grup Galata Bankerleri olmuştur. Yabancı yatırımcılar Galata Bankerleri üzerinden sisteme dâhil olmuşlardır. O dönem dünyanın önemli finans merkezlerinden biri olan Galata Borsa'sında faaliyet gösteren bu finansörler, İstanbul'da ikamet eden Venedik ve Cenovalı olan ve levanten denen Avrupalı sarraflardı. Osmanlı'nın son döneminde ise Ermeni, Rum ve Yahudi sarraflar da ön plana çıkmıştır. Yabancı kökenli bu sarraflar aslında Osmanlı Devleti vatandaşlarıdır. Fakat yabancı sermayenin Osmanlı Devleti'ne girişine aracılık etmeleri yani yabancı sermayenin temsilcisi olmaları sebebiyle Galata Bankerleri yabancı sermaye olarak adlandırılır. (Kazgan, 1991: 10).

19. yüzyıl başında 1808'de padişah olan II. Mahmut reformcu bir padişahı. Bu reformlar aslında bir zorunluluktaki. Sonuçları itibariyle ordu ve ilmiye gibi iki önemli yapıyı merkezileştirmiştir. 1826'da yeniçeri ocağını kapatmış ve ilmiye teşkilatının finans kaynağı olan vakıf kurumunu merkezileştirerek tasfiye etmiştir. Böylece ilmiye sınıfını da kendisine bağlayarak merkezi gücünü pekiştirmiş olmasına rağmen, devletin taşşış oluyor, para değeri sürekli düşüyordu. Örneğin; 1814'te 23 kuruş olan sterlin, 1829'da 104 kuruşa çıkmıştır (Karpat, 2014: 21).

Osmanlı'nın finansal durumu bu haldeyken, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa hemen her mamulde tekeller oluşturup, İngilizlerle bağımsız bir ticaret geliştireliyordu. Ancak bu durum Osmanlı İngiliz ilişkilerine zarar veriyor ve anlaşmaları ihlal boyutuna getiriyordu (Kütükoğlu, 2013:113). Paşa'nın Mısır'da ticaret ve endüstride tekeller oluşturması ve Fransızlardan askeri ve teknik yardımlar alması karşısında İngilizlerde çok rahatsız olmuştur (Karal, 1995: 127-128). 1831-1841 yıllarını kapsayan Mısır Meselesi sırasında Osmanlı - İngiliz yakınlaşması neticesinde Osmanlı ekonomisini dünyaya açma kararı vermiştir. Mısır meselesindeki siyasi ve askeri olayların etkisiyle, padişah tahını ve devletini korumada dış yardım almış ve yardım aldığı İngilizlere ticari ayrıcalık tanıyan BLA'nı imzalamıştır.

Diğer anlaşmalara göre etkilerinin bu kadar netice doğuracağını tahmin edilemeyen bu anlaşma ile Osmanlı Devleti önce sanayi kapitalizminin ve ardından da finans kapitalin egemenliğine sokacak olan koşulları, önce İngiltere için ve sonrasında diğer Avrupa devletleri için kolayca kabul etmiş oluyordu (Kasaba, 1993, 21). Bunun karşılığında padişah konumunu korumuş ve Mehmet Ali Paşa'nın yarattığı tehdit 1840 yılı sonunda kırılmıştı. Neticede Avrupa sermayesine kapılar açılmış, kapitalizmin baskısına ve borç döngüsüne girecek ön şartlar oluşturulmuştur (H. Kazgan, 1991: 63).

BLA'ndan bir yıl sonra 1839 yılında 4 aylık padişah Abdülmecit döneminde ilan edilen Tanzimat Fermanı; literatürümüzde batılılaşma "çağdaşlaşma" tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu ferman ile ekonomide kaybedişin faturası olarak kurumsal, kültürel birçok alanda Osmanlı Müslüman tebaasının aleyhine birçok etki uyandıracak, bir daha yüzünü güldürmeyecek ve bütün değerlerini elinden alacak bir durum arz ediyordu. Ardından bir dizi hukuksal reform geliyor ve devletin içerisinde bürokrasinin gücü artıyordu.

Osmanlı iktisadi tarihinde bir dönüm noktası olan bu antlaşma ile Devlet, kendi ülkesi içinde serbest ticareti engelleyen sınırlamaları ve bürokratik formaliteleri kaldırarak ekonomik hayatı ve ticareti bir dereceye kadar serbest bırakmıştır. Bunlar durum yerli ekonomi için faydalı olabilecek tedbirler gibi görünse de ithalat vergisinin azaltılması ve sanayi mamullerinin girişinin İngiltere lehine kolaylaştırılması, Osmanlı sanayi ve ticaretine öldürücü bir darbe vurmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra dokuma ve el sanatlarında bir gerileme görüldüğü gibi zirai üretimde de bir düşüş başlamıştır. Devamında Osmanlı Devleti, 1853'ten sonra dış ticaretinde açık vermeye başlamış ve artan harcamaları karşılamak için borç almak mecburiyetinde kalmıştır (Karpat, 2014: 22).

Bu uzun dönemde aynı zamanda bir ilk gerçekleşiyor ve 1854 yılında ilk resmi dış borcumuzu alıyorduk. "Borç alan emir alır" kıvamına gelen Devlet, 1856 yılında Islahat Fermanı'nı ilan etti. İzleyen dönemde aynı yıl, Kırım Savaşı yenilgisinin hesaplaşması olan Paris Barış Antlaşması imzalandı. Islahat Fermanı, Fransa ve İngiltere'nin çıkarlarına uygun olarak kaleme alınmıştı. Maddelerinin üçte ikisi azınlıkların imtiyazlarına, geri kalan kısmı da Osmanlı Devletindeki yabancıların imtiyazlarına ayrılmıştı. Böylece Avrupa'nın Osmanlı topraklarındaki nüfuzu bir hukuk temeline otururken, kurulan sömürü düzeninin yabancılar-yerli azınlık ve ortaklar biçiminde nasıl yürütüleceği de ortaya çıkmış oluyordu (G. Kazgan, 1999: 23).

Aynı zamanda devletin dış borç süreci çok sıkıntılı geçiyordu. 1875'te devlet borç ödeyemez duruma gelmişti. Bu moratoryum idi. Bunun öncesinde, 1863'te kurulan ve yabancı sermayenin sahip olduğu Osmanlı Bankası'na para basma yetkisi verilmişti. Moratoryum sonrası Devlet "Doksan Üç Harbi" denen 1876-77 yıllarında büyük bir savaşı kaybetmişti. Bu savaşı kaybetmenin sonucu olarak büyük toprak ve hâkimiyet bölgesi kayıpları da yaşadı.

Balkanları ve Kafkasları neredeyse tamamen kaybetti. Bu bölgelerden büyük bir insan göçü Anadolu'ya geldi. Bunun hem ekonomik ve mali hem de sosyal etkileri devlete çok büyük yükler getirdi. Çünkü bu gibi düzensiz göçleri İngiltere, Fransa, ABD vb. ülkelerin yaptıkları gibi kalkınmanın altyapısında kullanabilecek bir akıl veya hazırlık yoktu. Osmanlı devleti, 1879 yılında yerli alacaklılar ve Osmanlı Bankası ile anlaşmaya vararak yeniden borç geri ödemelerine başladı. Bu anlaşmaya, Hazinesinin altı gelir kalemine dayandığından dolayı Rüsum-ı Sitte (altı vergi) anlaşması denilmiştir. Bu kalemlerdeki gelirler 1881'de Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresine aktarılmıştır (Sağlam, 2007: 58).

Osmanlı'da bu dönemden sonra mali idare artık bir daha bütünlük gösterememiştir. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin gelir ve giderleri ile devletin gelir ve giderleri şeklinde bir ayırım söz konusudur. Yani devletin bütçe uygulaması için hâkimiyeti birçok gelir kaleminde mevcut değildi. Devlet gelirinin tamamı Maliye Hazinesince toplanmıyordu. Her nezâret kendisine tahsis edilen geliri kendisi toplamakta ve sarf etmekteydi. Bu dönemde hiçbir daire, Muvazene Defterinde yani devletin gelir ve giderini gösteren bütçe defterinde o daire için yazılı ödenek ile bağlı değildi. Gelişigüzel taahhüde girer, devleti borçlandırır; daha sonra mali kriz baş gösterir, ağır şartlarla bankerlerden borçlanılarak borçların kapatılmasına uğraşılırdı. Bu borçlanmaya gelirin en sağlamları karşılık gösterilir, bunlar parasını alır, diğer taraftan gelirin karşılığı olan giderler açıkta kalırdı. Bu suretle Hazine her gün mali bir sıkıntıyla karşılaşılırdı. Kısacası mali yönetim çift başlı bir yapıda olup, alınan köklü tedbirlerin sonuç vermesini engelliyordu. Bu dönem aynı zamanda siyasi olayların yoğun olarak yaşandığı, kapitülâsyonların devletin düzenini bozduğu ve Düyun-ı Umumiye'nin aynı zamanda siyasi otorite tesis ettiği dönem olmuştur. Anayasa ile Hükümete kanun gücünde kararname çıkarma yetkisi verilmişti. Hükümet bu kararnamelerle bütçe ödeneklerini dilediği kadar artırabiliyordu. Bu nedenle bütçeler, dönem sonunda Meclisten çıkan bütçeden çok farklı bir görünüm alabiliyordu (Öner, 2005: 381).

Bu dönemi bir başka açıdan daha değerlendirmemiz gerekir. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin temel sorunu yeni askerî ve idari teknolojilerin kazanılmasıydı. Çünkü Osmanlı Devleti aynı zamanda büyük bir savaş makinesiydi. Bu yenilenmenin gerçekleştirilebilmesi için büyük finansman gerekiyordu. Bu savaş teknolojilerindeki değişimin yakalanabilmesi için gereken finansman, gelirlerin artırılması yoluyla bulunmaya çalışıldı. 1939 Tanzimat Fermanı ile vergi sisteminde yapılmak istenen yapısal değişimi şu şekilde özetleyebiliriz. Bu ferman ile merkezi devletin en önemli gelir kaynaklarından biri olan öşür ve ağnam (koyun-keçi) vergisinin toplanmasında iltizam sistemi kaldırıldı. Böylece vergilerin mültezimlerden alınarak muhasıllar (vergi tahsildarı) aracılığıyla toplanması ilkesi getirilmiş oldu. Fakat uygulamada bürokratların maaşları ve toplanan verginin aynı bölgeye harcanması ile hazinenin nakit ihtiyacının karşılanmasındaki yetersizlik nedeniyle

merkezi devlet açısından istenilen fayda sağlanamamış, hazine gelirlerinin artması beklenirken tam tersi bir sonuçla karşılaşmıştır. Bu nedenle tekrar 1842 yılında iltizam sistemine geri dönmüştür. Yine bu ferman ile devletin esnaf teşkilatı olan loncalar üzerindeki denetimini sağlayan narh ve gedik uygulamalarına da son verilmiştir. Buna ilaveten Osmanlı'nın iase sisteminin bir unsuru olan, ancak 1838 BLA ile etkinliğini yitiren ve Osmanlı tebaasına yük olan iç gümrüklerin, 1874 yılında tamamen kaldırıldığını görüyoruz (Kasaba, 1993: 55). Bütün bu yapılanlar neticesinde Osmanlı'nın askeri ve idari teknolojisi gelişmedi. Tam tersine ne savaşacak gücü ne de siyasi otoritesi kaldı. Dahası, bu dönemde devlet harcamaları gelirlerinden daha hızlı arttı. Kırım Savaşı yıllarında askeri harcamaları finanse edebilmek için önemli miktarda dış borç alınmıştı. Yüzyılın son çeyreğinde gelirlerin yaklaşık %50'si askerî harcamalara ayrılmış, toplam devlet harcamalarının da %40'ı bu amaçla kullanılmıştı (Akarlı, 1976: 190). Borçların düzenli ödenebilmesi için Osmanlı bütçesinin önemli bir kısmının borç ve faiz ödemesine ayrılması gerekiyordu. Bu dönemde gider kalemleri içinde Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılan kısım %25 ile %30 oranına ulaştı. (Güran, 2003: 16-18). Kalan %20-25 ile de Devletin diğer bütün gider ve yatırımları gerçekleştirilecekti. Tabii böyle bir tablodan da güçlü bir devlet çıkması mümkün değildi.

Tüm bunlarla birlikte otoritesinin zayıflaması neticesinde devlet, iç isyanlarla da uğraşmak zorunda kalıyordu. İsyanlar Tanzimat Reformlarıyla bir nebze kontrol altına alınmaya çalışılsa da reformlar beklenen sonuçları vermeyince isyanlar da dinmedi. 19. yüzyılın hemen başındaki Sırp isyanıyla başlayan bu kalkışmalar önceleri sınıfsal ve sosyo ekonomik nitelikli olsalar da sonraları etnik nitelik kazandılar ve bilhassa ileriki safhalarında milliyetçi hamlelere dönüştüler. Bu sürecin sonunda Devletin Güney Yunanistan gibi bazı bölgeleri bağımsızlık kazanarak ulus-devletlerin hâkimiyeti altına girerken Sırbistan, Lübnan ve Girit gibi bazılarında da özerk yönetimler kuruldu. 1864 ve 1870'te vilayet nizamnameleri bu gelişmelerin doğal sonucu olarak yayımlandı. Neticede 1877 sonrası Osmanlı neredeyse Rumeli'deki hâkimiyetini kaybetmişti (Karpas, 2014: 48).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Doğuşu

1839 Tanzimat Fermanı ile geleneksel yapılar yıkılmış, Osmanlı aydınlarında ve hatta halk arasında devlet sistemi sorgulanmaya başlanmıştı. Ortaya çıkan siyasi fikirler ve milliyetçi görüşler, devletin nasıl kurtulabileceği sorusu bağlamında, Osmanlılık düşüncesini doğurmuştu. Ülkedeki bütün dinsel ve etnik gruplara hukuksal eşitlik verilirse, bunların devlete daha çok bağlanacakları düşünülüyordu. Fakat uygulamalar, bunun gerçekleşmediğini gösterdi. Ferman sonrasındaki aşamada, sosyal ve ekonomik anlamda bu unsurlara daha fazla hizmet götürme yoluna gidilse de Rumeli'de ayrılıkçı isyanların önüne geçilemedi. Bu duruma çözüm olarak, Batılı devletlerin iç işlerine karışmalarını engellemek adına, meşrutî sisteme geçilme düşüncesi doğmuştur.

Bu düşünceyi savunanlara göre, eğer anayasalı ve parlamentolu bir siyasal sisteme geçilir ve dahi Hıristiyan azınlıklara eşitlik verilirse bu ayrışma süreçlerine son verilebilirdi (Çetinsaya, 2003: 268). Böylece 1876'da Meşrutî Meclis açıldı. Ancak I. Meşrutîyet, Padişah II. Abdülhamit'in 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını öne sürerek Kanun-i Esasi'yi askıya alması ile sonuçlandı. II. Abdülhamit Meclis'i 32 yıl boyunca kapalı tuttu. Ancak bu fikir tam olarak uygulanamadığı için bir ümit olarak insanların zihninde daha da büyüdü.

Osmanlı Devleti II. Abdülhamid döneminin hemen başlarında meydana gelen Bulgaristan ve Bosna-Hersek olayları ve akabinde çıkan Doksan Üç Harbi (1876-77) ile Avrupa'da önemli toprak kayıplarına uğradı. Buna ilaveten sınırları içinde gelişen milliyetçilik akımları, içerideki azınlıkların isyanına ve iç güvenliğinin sürekli olarak tehdit edilmesine yol açtı. Girit, Makedonya ve Ermeni sorunları devleti uzun süre meşgul etti ve mesele uluslararası boyutlara ulaşarak Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmelerine zemin hazırladı.

1878- 1908 yılları arasındaki dönemde, kitle hareketleri büyük bir ivme kazanmıştı. Etnik, dinsel, siyasi nedenlerle meydana gelen isyanların büyük çoğunluğu bu dönemde yaşanmıştır. Özellikle Rumeli isyanları ile Türklük, Müslüman, gayrimüslim ayrımı giderek ayyuka çıkmış ve yeni gruplar oluşmaya başlamıştı.

Padişah II. Abdülhamit'in bürokratik kesime (asker ve ulemaya) uyguladığı politika, onları Saray'a bağlamak şeklindeydi. Ama en büyük sorunu 1905 ve 1908 seneleri arasında Makedonya'daki genç ve bilinçli subayların devletin gidişatını Saray'dan bağımsız bir şekilde görüşebilmeleri olmuştur (Mardin, 2003: 68).

İlk izlerine 1895'te rastlanılan İttihat ve Terakki'nin o zamandaki adı İttihad-i Osmani Cemiyeti (Osmanlı Birliği) idi. Bu cemiyet 1889'da bir grup Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye öğrencisi tarafından kurulmuştu. Cemiyetin kurucularının tamamı; İshak Sükûti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Hüseyinzade Ali gibi Müslüman tebaadan kişilerdi. Ancak cemiyet etnik anlamda bir "Türk" cemiyeti değildi. Çünkü kurucular arasında Arnavut, Kürt ve Çerkez kökenliler de bulunuyordu. Cemiyet, 1889'da İttihat ve Terakki'ye dönüşerek Jön Türkler ile birleşti (Akşin, 2001: 44).

II. Abdülhamit, saltanatı (1876-1909) boyunca, kendisine karşı olabilecek ulema, ordu ve bürokrasi kesimini kendisine bağlama politikası izlemiştir. Özellikle bürokraside sadakate dikkat etmiştir. 1895 yılı Osmanlı idare tarihi açısından önemli bir kilometre taşıdır. Anadolu'nun ve İstanbul'un Ermeni olayları ile kaynadığı bu yıldan itibaren Yıldız merkezîyet siyasetinin bütün köşe taşları yerine oturmuştur. II. Abdülhamit'te daha güvenilir ve hükümetten ziyade saraya sadık bürokratlar ile problemlerin çözülebileceği kanaati oluşmuştur (Kırmızı, 2007: 12).

Bu dönemdeki bürokratlara ve hizmet sürelerine bakıldığında en uzun süreli görevde kalan Osmanlı paşaları karşımıza çıkar. Örneğin Memduh Paşa, Kasım 1895'ten Temmuz 1908'e kadar, Türk tarihinde en uzun süre Dâhiliye Nazırı olmuş pašamızdır. Bunun yanında şu bürokratları da sayabiliriz; Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi (1891- 1909), Orman ve Maadin Nazırı Selim Melhame Paşa (1893- 1908), Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa (1895-1908), Posta ve Telgraf Nazırı Hüseyin Hasib Efendi (1895-1908), Zabtîye Müşiri Ahmed Şefik Paşa (1896-1908), Serkurena Hacı Ali Paşa (1891-1908), Şehremini Rıdvan Paşa (1890-1906), Sadaret Müsteşarı Mehmed Tevfik Paşa (1890-1906), Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa (1894-1908). Bunların hepsi buldukları makamları en uzun süreyle işgal etmiş kişiler olarak tebarüz etmişlerdir. Ancak sadrazamlar, dış politikanın gerektirdiği üzere değişiklik göstermiştir. Örneğin Mehmet Said Paşa II. Abdülhamit döneminde 7 kez Kâmil Paşa ise 4 kez sadrazamlığa gelmiştir. II. Abdülhamit sistemden ziyade kişiler üzerinde durmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlenmesindeki etkilerden biri de Abdülhamit'in bürokraside uyguladığı bu sadakat yöntemini, askerler üzerinde de uygulamak istemesi olmuştur. Başlangıçta İttihat ve Terakki, II. Abdülhamit'e karşı fikrî ve elitist bir muhalefet izlerken, sonradan genç subayların yoğun katılımıyla çok daha kuvvetli, fakat entelektüel boyutu düşük bir harekete dönüşmüştür. Bundan sonra İttihat ve Terakki bir dizi isyan ve askeri darbe organize eden militarist bir güce kavuşmuştur (Zürcher, 2018: 151).

1889 yılından itibaren birliğini ve yönetime karşı muhalif tutumunu belirginleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) siyasi tarihimizdeki yerini almıştır. Cemiyet II. Meşrutiyet öncesi faaliyetleri çerçevesinde, 1902 ve 1907 yıllarında Paris'te iki kongre yapmıştır. Bu dönemde merkezîyet ve âdemi merkezîyet tartışmaları dikkati çekmektedir. Merkezîyetçiler, merkezi idarenin güçlendirilmesini, eyaletlerin başkent İstanbul'a bağlı olmasını ve tüm eyaletlerde aynı kanunların uygulanmasını isterlerken; âdemi merkezîyetçiler, her eyalet için ihtiyacına göre ayrı kanunlar çıkarılmasını, kendi dilleriyle ve memurlarıyla yönetimlerini daha doğru kabul ediyorlardı. İmparatorluğun milliyetçilik akımına karşı dağılmaktan ancak böyle kurtulabileceğini söylüyorlardı. Bu görüş farklılıkları yüzünden âdemi merkezîyetçi Prens Sabahaddin ve taraftarları Cemiyetten ayrılmıştır. II. Meşrutiyet sonrasında âdemi merkezîyetçi görüş İttihatçıların karşısına Osmanlı Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi muhalefet partileri olarak çıkmış ve bu konu uzun süre devam ederek, seçim tartışmalarına da yansımıştır.

Cemiyet, Rumeli'de özellikle mektepli subaylar arasında büyük bir güce ulaşmıştı. Örgütlenmesini iyi yapan İTC 24 Temmuz 1908'de ilan edilen Meşrutiyet'in mimarı olmuş ve Meclis-i Mebusan yeniden açılmıştı. 1908 yılının Kasım-Aralık ayında yapılan ilk genel seçimde meclis çoğunluğunu İTC elde etmişti. 1908'deki Meclis-i Mebusan'da 147 Türk (%51), 60 Arap (%21), 27

Arnavut (%10), 26 Rum (%9), 14 Ermeni (%5), 10 Slav (%3) ve 4 Musevi (%1) olmak üzere 288 mebus vardı. 1909'da 33 yıllık padişah II. Abdülhamit tahtan indirilmişti. Saray artık etkisizdi. İTC hükümet etme hususunda kendi mensuplarını hükümete sokmayı başarmış ve 1909 yılından itibaren Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey olmuştu. Daha sonra da Talat Bey Dâhiliye Nazırlığı yapmıştı.

1909 sonrası Hükümet edenler (padişah ve kabine) ile Meclis bir denge politikası izlemişti. Padişahın yetkileri bu dönemde iyice kısıtlanarak iradesi kontrol altına alınmıştı. İttihatçı hükümetler dönemindeki savaşlar politikaları belirler olmuştu. Özellikle Balkan savaşları ve toprak kayıpları, iktidarları iyice sarsmıştı. Bürokrasiyi elinde tutan grup olarak itttihatçılar iktidarı da yönetiyor ancak birçok alanda orta ve uzun vadeli işleri başaramıyordu. Sonuçta kayıplar iktidarlarını sarsıyor ancak alternatifi olacak gruplar da oluşamıyordu. Halk ya da aydınlar henüz meşrutiyet tecrübesine sahip değillerdi.

İktidardan uzaklaştırılmış olan İTC, 23 Ocak 1913 Bâbiâli Baskını ile Sadrazam Kamil Paşa'yı istifaya zorladı ve yeniden iktidara geldi. Kabinesinin tamamı itttihatçı olan Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'yı getirdi ancak paşa suikastla 11 Haziran 1913 tarihinde öldürüldü. Ancak itttihatçılar yine de duruma hâkim oldular, muhalefeti sindirdiler ve çok partili rejim sona erdi. 1913-1918 arası Sait Halim ve Talat Paşaların kabineleri itttihatçı hükümetlerdi. Gazi Ahmet Muhtar ve Kamil Paşaların kısa ömürlü kabineleri bir yana, yürütmeye tamamen İTC hâkim oldu (Alkan, 179). Böylece iktidarın sahibi olan ordu, bürokratik karar alma mekanizmalarında etkin bir rol oynamaya başlamıştı. Bu bağlamda ordu mensuplarının Cemiyet'le olan sıkı ilişkisi, İttihat ve Terakki'nin, yarı sivil yarı askerî idaresi anlamına gelmekteydi. 13 Haziran 1913'te sadrazamlığa getirilen Sait Halim Paşa'yla birlikte İttihat ve Terakki tam anlamıyla kendi kabinesini kurduğunu ifade etmek mümkündür. 1913 yılında İTC darbe ile yönetimi ele geçirmiş ve üç lideri; Enver, Cemal ve Talat Paşalar konuşulur olmuştu. 1914'te Enver Bey, iki kez rütbe atlayarak miriliva (tuğgeneral) oldu ve Harbiye Nazırı olarak kabineye girdi. Talat Bey Dâhiliye Nazırlığına gelmişti. Böylece İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonuna kadar oligarşik bir rejimle idare etmişlerdi (Kuru, 2011: 210).

Birinci dünya savaşı sonunda, 1918'de, İttihatçılar partilerini feshettiler. Ancak birçok mensubu siyasi yaşamlarını devam ettirdi. Devletin birinci dünya savaşı yenilgisi sonrası Osmanlı'nın fiilen işgali ile mütareke yıllarında bir iktidardan bahsedemeyiz. 12 Ocak 1920'de son kez toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın aldığı Misak-ı Millî kararları bu dönemdeki son milli hareket olmuştu. 16 Mart 1920'de İstanbul işgale uğradı ve Meclis-i Mebusan 1 Nisan 1920'de resmen kapatıldı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ekonomiye Bakışı

1908'de iktidara gelen İTC, Devleti Avrupalı devletlerin baskısından kurtarmayı amaçlayan ve dahi eski gücüne kavuşturmayı hedefleyen bir siyasi hareket olarak tasvir edilebilir (Ahmad, 2014: 38). Cemiyet, siyasi bağımsızlığın yolunun ekonomik bağımsızlıktan geçtiğini biliyordu. İttihatçılar, devleti içinde bulunduğu ekonomik zorluklardan kurtararak güçlü bir iktisadi yapı oluşturmak ve ekonomik yaşamda etkili bir konumda olan gayri Müslimlerin etkisini azaltarak, milli iktisat anlayışını güçlendirmek için çalışmıştı (Akkuş, 2008: 119).

1909 öncesi yani II. Abdülhamit dönemi Osmanlı ekonomisine biraz yakından bakarsak; 1881'de Düyunu Umumiye İdaresinin kurulmasını izleyen yıllarda, İmparatorluğun küçümsenmeyecek çapta doğrudan yatırımlar aldığına, düşük oranlarda da olsa tarım ve sanayide büyümesine tanıklık edebiliriz. Eldeki tahminlere göre 1889-1914 yılları arasında Osmanlı topraklarının her yöresinde, küçük oranlarda da olsa milli gelir artışı olmuştu. 1889/1890:100 kabul edilirse, 1914/1915'te milli gelir endeks sayısı hacim itibarıyla 156'ya çıkarak yılda ortalama %2 oranında büyümüşü; nüfus yılda %1 oranında arttığına göre, kişi başına gelirin net olarak arttığını söyleyebiliriz (G. Kazgan, 1999: 30). Lakin genel rakamlar bu şekilde bir tablo ortaya çıkarsa da detay okumalar farklı bir tablo sunmaktadır. Ekonomi küçük bir azınlığın elinde toplanmakta ve bu azınlık gün geçtikçe servetlerine servet katmaktadırlar. Bu azınlıkta Osmanlı tebaasından olan Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler ön plandaydı. Bu grubun dört ana kâr kaynağı vardı. Bunlar vergi toplayıcılığı, borç para verme, para değişimi ve ticaretti. Ticaret hususunda 19. yüzyılda gayrimüslim tüccarların vergi yükümlülükleri basitleştirilmiş ve dış güçlerce garantiye alınmışken, Müslümanlar, bir hesaba göre, seksen şer'i ve doksan yedi örfi vergi yükümlülüğüyle karşı karşıyaydılar. Müslüman tüccarlar bölgesel ve dış ticarete bir zamanlar sahip oldukları konumu yitirince ithalat ve kredi konularında gayrimüslim tüccar ve bankacılara daha bağımlı hale gelmeye başladılar (Kasaba, 1993: 88).

Dış borçlar hususunda II. Abdülhamit döneminin sonlarına doğru 1900-1909 yılları arasında %7.7 azalış görülse de 1909-1914 yılları arasında % 46 ile büyük bir artış olmuştur (Aynizade, 1928: 17). Bu artışın sebebi, Hazinesinin önceki dönemlerde almış olduğu kısa vadeli avansları ödemek ve ilgili yılın bütçe açığını kapatmak amacıyla alınan yüklü borçlardır. II. Abdülhamit'in son dönemindeki bu yavaşlamayı ekonomi politik bir hamle olarak okuyabiliriz. Borçla dönmeye alışmış bir ekonomiye borç vermeyi yavaşlatırsanız hem onu zayıflatmış olursunuz hem de ondan sonra gelecek olan hükümeti daha da büyük borçlanma yapmaya mahkûm etmiş olursunuz.

İstibdat dönemi olarak nitelendirilen II. Abdülhamit döneminde siyasi olarak filtrelenen tüccarların, iki üç kişi bir araya gelip şirket kurması gizli komite oluşturdukları gerekçesiyle yasaklanmış olduğu bir dönemdi. Tüccarın dış

ülkelere iş seyahati de Avrupa'da Jön Türk komitelerine katılır korkusuy-la engelleniyordu. Güvensizliğin yaygın olduğu bu dönemde insanlar hâkim önünde hakkını aramaya dahi cesaret edemiyordu (Toprak, 1995: 85). Müslüman-Türk halk Meşrutiyetle birlikte ticarete atılmaya başlamış, dükkânlarını açmışlar, şirketlerini kurmuşlarsa da Birinci Dünya Savaşı'na kadar toplu sermaye gerektiren anonim şirket kurma hususunda pek bir yol alamamışlardı. Çünkü bu alanda belirli bir yabancı tekeli oluşmuştu. Dolayısıyla da II. Meşrutiyetin ilk yıllarındaki liberal ortam köşe bucakta birikimi olan gayrimüslimlere yaramıştı. Bu dönemde kurulan şirketlerin büyük çoğunluğu gayrimüslim-yabancı sermaye ortaklığında gerçekleşmişti. Savaş yılları ile birlikte "Milli" unsurlar ön plana çıkmak zorunda kalmıştı. Millinin karşılığı öteki olup, 1914 sonrası iktisadi anlayış bu çerçevede devam etmiştir (Toprak, 1995: 86).

İttihat ve Terakki Cemiyetinin siyasi görüşleri net ve bilinir olsa da ekonomi ile ilgili görüşleri muğlaktır. İlk iktidar yıllarından itibaren milli iktisat politikası izlemiş olduklarını iddia etseler de Cemiyet ve Partiye ait yazılı belgeler incelendiğinde, Birinci Dünya Savaşı yıllarına gelinceye kadar liberal bir iktisat politikasının varlığı ve hâkimiyeti söz konusudur. Ancak Birinci Dünya Savaşıyla birlikte izlenen iktisat politikalarında zorunlu bir değişiklik olmuş, savaş koşullarının oluşturduğu yapısal zorunluluk, İttihatçılar arasında milli iktisat düşüncelerinin yaygınlaşmasını ve benimsenmesini sağlamıştır (Toprak, 1982: 84).

İTC'nin ekonomi ve finans konularında izlediği politikalar kapsamında milli iktisat düşüncesini eyleme döktüğünü; 1914'te kapitülasyonların kaldırılması ile görebiliriz. Ayrıca dış borçlar ve Düyun-ı Umumiye baskı ve denetimi karşısında, milli iktisat politikasının hâkim görüş duruma geldiğini de söyleyebiliriz (Şener, 1990: 208).

Netice itibarıyla, iktidarının ilk yıllarında siyasal ve ekonomik hayatta liberal bir görüşü temsil eden İTC, kısa süre içinde daha milli bir yapıya bürünmüştür. Başlangıçta liberal görüşler basın ve ticari şirket uygulamalarında kendini gösteriyordu. Düşünce ve fikir dünyasında da kabul ediliyor olması uygulamada gayrimüslim tebaanın ekonomik hâkimiyetini güçlendirdi. Ancak 1911'den itibaren yaşanan toprak kayıpları ve kaybedilen savaşlar siyasi olarak hükümet etmeyi de zorlaştırdı. Balkan Savaşları ve daha sonra gelen Dünya Savaşı milli yaklaşımları güçlendirmiş, serbest ekonomi politikaları yerine iktisadi milliyetçiliğin hâkim olduğu yeni bir dönemi ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde milliyetçilik fikirlerinin de yayılması ile bağımsızlık hareketleri, azınlıkların durumu, dış ülkelerin yaptığı baskılar ve iktidar kavgaları neticesinde hem ekonomik hem de sosyal anlamda istikrarsız bir süreç başlamıştır.

Bu süreç İTC yönetimini, siyasi ve sosyal karışıklıklar yüzünden yıpranmış olan Devleti elde tutmak ve korumak amacıyla yeni dış müttefikler bulmaya yönlendirmiştir. Öncelikle İngiltere'den sipariş edilen gemilerin teslim

edilememesi, yönetimi bu ittifaktan koparmıştır. İngiltere'nin karşısında olan Almanya ise İTC yöneticilerinin yakından tanıdığı ve siyasi görüş olarak benimsedikleri bir devlet idi. Böylece, Almanya'ya olan yakınlık Alman iktisat yaklaşımlarının da etkisiyle "milli iktisat" görüşünün benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Dahası, Almanya ve Japonya iktisadi uygulamalarının başarısının etkisi büyük olmuştur. İTC 1909'da yönetime gelişiyle beraber bu görüş dâhilinde milli ve yerli girişimci bir burjuva sınıfı oluşturmayı amaçlamıştır. Bu amaçla ekonomide gayri Müslim etkisi azaltılacak, Türk burjuvazi sınıfının güçlendirilmesine çalışılacaktı (Berber, 2013: 211).

Bu düşünce ekonomide devletçilik ilkesine dayalı politikalara zemin hazırlamıştır. İttihat ve Terakki dönemiyle birlikte ekonomi politikaları, ekonomik ve siyasi koşullardan etkilenerek önemli bir gelişme göstermiş, bu durum Cumhuriyet Dönemini de içine alarak devletçilik ilkesi ile sonuçlanmıştır (Varlı, 2012: 168).

Milli yaklaşımlar çerçevesinde kapitülasyonların kaldırılması üzerine ülkedeki yabancı şirketlerin durumunu ele alan İTC Hükümeti, 13 Aralık 1914'te "Ecnebi anonim ve sermayesi eshâma munkasım şirketler ile ecnebi sigorta şirketleri hakkındaki kanun-u muvakkat"ı kabul etti. Bu yasayla yabancı ülkelerde kurulup Osmanlı sınırları içinde faaliyette bulunan şirketler unvanlarını, kuruldukları yeri, uyruklarını ve sermayelerini Ticaret Nezâretine bildirecek ve işlemlerini Osmanlı yasalarına göre yapacaklarına dair bir taahhütname vereceklerdi.

Ancak Osmanlı Bankası finansal ipleri ellinde tutmayı sürdürüyordu. Batı kapitalizmini temsil eden Osmanlı Bankası çevresinde finansal elitler, padişah, padişahın yakın çevresi, paşalar, üst düzey yöneticiler, Şeyhülislam, kazasker ve hatta bazı mahalle imamlarına kadar bürokraside yönetici kadrosunda bulunan bir zümre vardı. Başta padişah olmak üzere bu üst düzey yöneticiler, Osmanlı Bankası ile sürekli bir borç-kredi ilişkisi içinde olmuşlardır. Sarayda yabancı sermayenin sömürge ülkelerinde uyguladıkları rüşvet politikaları oldukça yaygındı (Mücek, 2019: 91). Dolayısıyla siyasi güç hükümetin elinde olsa da sermaye gücü Sarayın arkasına gizlenmiş bir elitin elindeydi. Hükümet mevzuat üzerinden mücadele ederken sermaye gücü Sarayın üzerinden güç mücadelesini sürdürüyordu.

Evkaf Bankası ile İtibari Milli Bankasının Kurulumu ve Beklentiler

II. Meşrutiyet sonrası dönemde yerli ve milli bankaların kurulması da benimsenmişti. Bu dönemde bankalar sadece İstanbul'da değil Anadolu'da da kuruluyordu. Bu bankalardan bazıları:1912 Konya İktisadi Milli Bankası, 1913 Karaman Milli Bankası, Adapazarı İslam Ticaret Bankası, 1914 Milli Aydın Bankası, 1916 Akşehir Bankası bunlara örneklerdir. Anadolu'da kurulan millî bankaların çiftçiye kredi vermek, bölge mallarının pazarlanması için ticari kredi sağlamak, doğrudan doğruya ticaret yapmak vb. gibi amaçları vardı.

Bu küçük bankaların kurucuları arasında İTC yöneticileri yanında genellikle kuruldukları yörenin büyük tüccarları, orta veya büyük toprak sahipleri ve belediye reisi, mutasarrıf gibi idareciler vardı (Tekeli, 1997: 155). Bu şekilde yapılandırma Alman finans sistemine de uygun bir yapılandırmaydı.

“Milli” ibaresi hem İstanbul hem de Anadolu’da kurulan bankalarda geçerliydi. Ancak bu ibarenin var olması, gerçekten milli olduğu anlamına gelmiyordu. İstanbul’daki bazı milli ibareli bankalar yabancı sermayeliydi. Buna örnek olarak 1909’da Sir. Ernest Cassel’in önderliğinde İngiliz sermayedarların girişimi ile İstanbul’da kurulan Türkiye Milli Bankası (National Bank of Turkey) gösterilebilir. Bundan sonra 1910 yılında yabancı sermaye tarafından kurulan diğer bir banka ise İtibar-ı Malî Osmanlı Anonim Şirketi’dir. 10 bin lira sermaye ile kurulan bankanın kurucuları Osmanlı tebaasından kişiler görünmekle birlikte banka Fransız sermayesinin kontrolü altındaydı.

Bu dönemde İTC’nin milli ekonomik işlerinden biri de 1826’da devletleştirilen vakıfların yönetiminin ve standartlarının değiştirilmesi olmuştur. Vakıflar kurulmaya devam ederken, 1826’da devletleştirilmiş (mazbutaya alınmış) ve bir nazırın (bakanın) genel yönetimine tevdi edilmiştir. Lakin bu tür yönetim tarzı ile zaman içerisinde birçok istismar oluşmuş ve birçok eski vakıf harap hale gelmiştir. Bu nedenle, II. Abdülhamit dönemi içerisinde vakıfların sosyal politika aracı olarak kullanılması farklı bir boyut kazanmıştı. Bunların yaptıkları Darülcize, Etfal hastanesi gibi direkt yatırımlar da vardı. 1909 sonrası idareyi ele alan İTC, vakıfların bu halini dikkate alarak 1912’de yeni bir Evkaf Nizamnamesi yayınlamıştı (Düstur, II, 4, 1912: 569-579). Bu nizamnameye göre “Nükûd-ı Mevkufe Müdürlüğü” oluşturuluyor ve evkafın paralarının borç olarak verilmesi ve nemalandırılması için müdürlük görevlendiriliyordu.

İTC iktidarlarında ulusal nitelikte devlet bankası kurma girişimleri, 1912 yılında devletin kontrolünde olan vakıf paralarını işletmek maksadıyla başlamıştır. Para vakıflarından fikir edinilerek bu fikrin bir banka kurma girişimine dönüştürülmesi söz konusu olmuştur. Nitekim İttihat ve Terakki hükümetinde Evkâf Nâzırı olarak görev yapan Mustafa Hayri Efendi (1911-14), para vakıflarının varlıklarının hızla değer kaybetmesinin önüne geçilebilmesi amacıyla bu vakıfların yerine, modern anlamda bir banka kurulmasını önermişti. Söz konusu teklif, hükümet tarafından da uygun bulunmuş ve bu hususta hazırlanan bir kanun tasarısı Meclis-i Ayân ve Meclis-i Mebûsan’da 28 Haziran 1330 (1914) tarihli oturumda Evkaf Bankası yasa tasarısı olarak kabul edilmiş ve padişahın onayına sunulmuştur. Sultan Mehmet Reşad’ın 19 Temmuz 1914 yılında onaylaması üzerine her türlü bankacılık işlemleriyle uğraşmak üzere anonim şirket şeklinde, 500 bin lira nominal sermayeli Evkâf Bankası’nın kuruluş izni alınmıştır (Düstûr, 1914, T.2, C.6: 1046-1048). Ancak, bankanın kuruluş kanunu çıkmasına rağmen Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesiyle bu banka faaliyete geçememiştir.

Savaş yıllarında Devlet için hayatî bir öneme sahip olan savaşın finansmanında devlet bankası ayrıcalığına sahip Osmanlı Bankası'nın Osmanlı hükümetine yardım etmemesi toplumda ve İTC hükümetinde derin bir rahatsızlık oluşturmuştur. Burada toplumda oluşan rahatsızlık anlaşılabilir bir şeydir. Ancak hükümette oluşan rahatsızlık izaha muhtaçtır. Çünkü Osmanlı devleti İngiliz ve Fransızların ittifakına karşı olan cephede savaşmaktadır. Osmanlı bankası da bir İngiliz Fransız ortaklığı bankasıdır. Böyle bir bankanın yardım etmesini beklemek iki şeyi bilmemek ile olur. Birincisi Osmanlı bankasının yapısının hükümet üyeleri tarafından tam olarak anlaşılmadığı, ikincisi de zamanın finans sisteminin hükümet üyeleri tarafından tam olarak anlaşılmadığı çıkarımlarıdır. Osmanlı Bankası ile yaşanan bu durum üzerine millî bir devlet bankası kurma fikri gündeme gelmiştir. Millî bir devlet bankası kurması için Cavit Bey görevlendirilmiştir. Nitekim milli devlet bankası kurulumu için yapılanlar, buradaki çıkarımlarımızı doğrular niteliktedir.

1917 yılı başlarında Cavit Bey ve ortakları; İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Bağdat Musevi tüccarlarından Sason Efendi, İstanbul tüccarlarından Halepli Abud Efendi, Selanikli tüccar Tevfik Beyden oluşan bir grup Osmanlı İtibar-ı Milli Bankasını kurdu.

Banka temelinde millî sermayeli bir devlet bankası olarak kurgulanıp kurulmuşsa da kanunen devletin resmî bir bankası olmamıştır. Bankanın kuruluştaki sermayesi 4 milyon Osmanlı lirası olup, faaliyet süresi ise otuz yıllı sınırlandırılmıştır (Ökçün, 1999: 224).

Bankanın halka arzı yani hisse senetleri satışı yapıldığında, arz edilen 400 bin hisseden 100 bin hisse senedi elde kaldı. Kalan hisseleri devlet adına Maliye Nezâreti aldı (BOA, 1917: 112). Böylece Devlet, bankanın satılmayan hisselerini satın almak suretiyle banka sermayesine ortak olmuş oldu.

Banka sözleşmesinde pay senetlerinin isme yazılı olacağı belirtilerek, sadece Osmanlı tebaasının banka hissesi alabilmesi mümkün kılınmıştır. Böylece bankanın milli kimliğinin korunması amaçlanmış ve yabancıların kontrolüne geçmesi önlenmişti. Bankaya çeşitli kolaylıklar sağlanmış ve çeşitli vergi, resim ve harçlardan muaf tutulmuş, hatta posta ve telgraf ücretlerinden de muaf tutulmuştur (BOA, 1917: 112).

İtibar-ı Millî Bankası savaş yıllarında itilaf devletlerinin hisse sahibi olduğu merkez bankası imtiyazına sahip Osmanlı Bankası'nın yerine milli sermayeli bir banka olarak bizatihi İTC hükümetince kurulmuştur. Bunun nedeni Osmanlı Bankasının hisselerinin satın alınamayacağı ve kontrol altına alınmayacağına anlaşılmasıdır. Esas sözleşmeye göre 1925'te Osmanlı Bankası'nın imtiyazları sona eriyordu. İTC yönetimi, bu dönemden sonra kendi kontrollerinde olan İtibar-ı Millî Bankası'nın, Osmanlı Bankası'na ait para basma imtiyazlarını almaya ve bankayı bir merkez bankası statüsüne getirmeye niyetleniyorlardı (Pamuk, 1999: 240). Ancak, savaşın kaybedilmesi ve İTC'nin kendini tasfiye etmesi sonucu bu amaç gerçekleştirilememiştir. Cumhuriyet ilan

edildikten sonra banka ismindeki Osmanlı ibaresini çıkararak İtibar-ı Millî Bankası olarak nizamnamesinde belirlenen faaliyetlerde bulunarak varlığını 1927 yılına kadar sürdürmüştür.

İTC yönetimlerinde başlayan “millî sermaye ve bankacılık” süreci millî sermaye ile kurulan ve yönetilen Evkaf Bankası ve İtibar-ı Millî Bankası tecrübesi Cumhuriyet dönemine fikir ve kadro olarak kalmıştır. Vakıfların 1924’te bir genel müdürlük olarak idare edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece devletin istediği zaman rahatlıkla kullanabileceği bir kaynak ve idare oluşturulmuştur. 1935 yılındaki ilk Vakıflar Kanunu (2762) ile Vakıf Paralar Müdürlüğü adında bir birim oluşturularak bu birimde finansal birçok işlem yapılmıştır. 1950’de hükümete gelen Demokrat Parti, İş Bankası’nın devlet işlemlerindeki tekeline kırmak için 1952 yılında bir banka kanunu tasarısı hazırlamış ve 1954 yılında da Türkiye Vakıflar Bankası’nı kurmuştur.

İtibari Millî Bankasının kuruluş amacı, İTC’nin fikrî bir mirası olarak Cumhuriyet yönetimince de benimsendiğini görüyoruz. Cumhuriyetin başlangıcında 1924 yılında kurulan Türkiye İş Bankası, kısa süre içerisinde büyümüş ve İTC’nin fikriyatını oluşturduğu millî tüccar oluşturma çabalarını sürdürmüştür. İtibari Millî Bankası da 1927 yılında tasfiye edilerek Türkiye İş Bankası’na katılmıştır. Bu millî düşünce çerçevesinde İş Bankası öncelikle ihtiyaç duyulan ve yurt içi olanaklarla gerçekleştirilebilecek mallar sanayisinin kurulması, yabancılar tarafından işletilen ve genellikle imtiyaz konusu olan alanlardaki kuruluşların millileştirilmesi, tarım ürünleri ihracatının sağlanması gibi iştirak yatırımlarının içinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra, bankadan kredi sağlayan tüccar çevresi, dönemin iktisadi şartlarının ortaya çıkardığı dış ticaret avantajlarından da yararlanarak ciddi bir birikim elde etmiştir. Böylece millî tüccarlar oluşturulmuştur. İş bankası özellikle devlet tarafından verilen şeker, ispirto, kibrit, sigorta, maden işletmeleri ile liman işletmeleri gibi büyük inhisarların içinde iştirakçi olarak yer almıştır. Böylece banka, bankacılık faaliyetleri yanında yeni ticari organizasyonların kurulmasına ve sermaye birikimlerine yol açmış, millî tüccar oluşturma çabalarında önemli bir işlev görmüştür. Ayrıca devletin birçok kurumu mevduatlarını İş Bankası aracılığıyla değerlendirmişti.

1924’te Şer’iyye ve Evkaf Vekâletinin kapatılması ile yerine kurulan Vakıflar Umum (Genel) Müdürlüğü Başvekâlete (Başbakanlığa) bağlı bir devlet kurumudur. Böyle olunca yapacağı bütün iş ve işlemler siyasi hükümetin elindedir. Bu nedenle hükümetler vakıfların mal ve sermayelerini istedikleri gibi kullanabilmektedirler. İlk Vakıflar Kanunu 1935 yılında çıkarılmıştır. Bu kanun ile Osmanlıdan kalan ve yöneticisi olmayan vakıflar tek bir vakıf statüsüne getirilmiştir (2762, 6. Madde). Böylece VGM Osmanlı vakıfları hususunda hükümetin bir nevi vakfî olmuştur. Birçok vakıf hayratı (cami, mescid vb.) satılmış veya tahsis edilerek kamu politikası aracı olarak kullanılmıştır. Buradan vakıfların sermayesi ile 1954’te Türkiye Vakıflar Bankası Anonim Ortaklığı

kurulmuş ve bankacılık piyasasında günümüze kadar bir devlet bankası gibi politikalar izlemiştir.

Birinci Dünya Savaşına Giriş Koşulları: Ekonomi ve Siyaset

Siyasi olarak 1908-18 döneminde kısa sürelerle de olsa tek siyasal güç olarak İttihat ve Terakki hükümetleri hâkimdi. 1913 Bâbıâli Baskını İttihat ve Terakki'yi daha da güçlendirdi ve iktidarını sağlamlaştırdı (Alkan, 179). İTC büyük bir sistem değişikliği yapmış ve padişahın geleneksel güç ilişkisini sistemden çıkarmıştı. Lakin bu ilişkinin oluşturduğu ataletin yerine sağlam bir ilişki ağı koyamamıştı. Padişahlığın bir nevi tevhit edici ve istikamet oluşturucu rolü vardı. Oluşan bu boşluk İTC'nin enformel yapısı tarafından doldurulmaya çalışıldı

İTC'nin siyasi hayatta sorumluluk üstlendiği ve iktidarı bilfiil eline aldığı 1913 yılından itibaren uygulanmaya başlanan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında iyice belirgin hale gelen modelin en karakteristik özelliği, ulusal bir kapitalist ekonomi ve toplumsal temelleri ulusal burjuvaziye dayanan modern bir devlet kurmaktır. Bu bağlamda modelin amaçları devletçilik politikası ekseninde bağımsız bir milli ekonomi, ticarete gayrimüslimlerin tekelinin kırılması, mali istikrarın sağlanması, iç tüketime yönelik bir üretim ve iç ticaretin gelişimine dayalı ulusal bir pazarın kurulması, hızlı bir sermaye birikiminin sağlanması, dengeli bir bölgesel kalkınma ve tarıma dayalı sanayileşmedir (Toprak, 1999: 572).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ticaret hacmi yaklaşık 40 milyar dolar civarındaydı. Bu ticaretin üçte ikisini sanayileşmesini tamamlamış İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya İmparatorluğu, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri oluştururken, geri kalan kısmını ziraatın hâkim olduğu ülkeler oluşturmaktaydı. Ancak, 1911'de İstanbul'da kayıtlı olan 1.000 tüccarın sadece %3'ünün isimleri Fransız, İngiliz veya Alman asıllıydı. Yine 1885'te İstanbul Ticaret Odasınının 24 kurucu üyesi arasında sadece bir yabancı vardı (İnalçık & Quataert, 2004: 957). Bunun anlamı, yabancıların ticareti dolaylı olarak yürütmeleriydi. Yabancıların doğrudan yatırımları veya ticaretleri gözüküyor çünkü çalışmalarının neredeyse tamamını Osmanlı tebaası olan Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarların üzerinden yürütüyorlardı.

Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyıl itibariyle ticari ve finansal alanda egemen güç Osmanlı tebaası olan gayr-ı müslim unsurlardı. Bu nedenle gayrimüslimlerde "komprador" (işbirlikçi) bir burjuva sınıfı oluşmuştu. Bu sınıfta servetin hızla ve ölçsüz bir şekilde artışı, 19. yüzyıl boyunca ayrılıkçı ulusçuluğun yeşermesi için de son derece elverişli bir zemin hazırlamıştı. Bir yandan, ayrılıkçı hareketlere karşı duyulan tepki, diğer yandan da Müslüman-Türk unsurun ekonomik yaşamın dışında kalmış olması, ittihatçıların milliyetçilik düşüncelerinin olgunlaşmasına neden olmuştu. 1912'de Afrika'daki son eyalet olan Trablusgarp'ın elden çıkmış olması, yine aynı yılda Rumeli'de Balkan

savaşları ile ardı ardına toprak kaybı, İTC kadrolarını derinden etkilemiştir. Toprak kayıpları, yönetici kadrolarda ve geniş toplum kesimlerinde bir çok etki yaratmış ve kitleleri milliyetçi grupların sloganlarına ve düşüncelerine daha açık hale getirmiştir (Akşin, 1980: 89).

Diğer yandan, Osmanlı Bankası ile olan ilişkiler Birinci Dünya Savaşı öncesinde iyice bozulmuştu. Balkan Savaşları sırasında, Avrupa finans çevreleri ve Osmanlı Bankası en çok ihtiyaç duyulduğu zamanda borç vermekten kaçınmış ve Osmanlı'yı yalnız bırakmıştır. Osmanlı Bankasının savaş giderlerinin karşılanmasında hükümete mali destek vermemesiyle hükümet, Almanya'dan borç almıştır. Savaşın başından itibaren Osmanlı Devleti Almanya'ya 1914 yılında 95 milyon, Nisan 1915'te 80 milyon mark borçlanmıştır.

İTC mali alanda da bağımsız bir yapı kurmak istiyordu. Osmanlı Bankası'nın mevcut durumu bu konuda kendi başına problemli. Çünkü banka yönetiminin İngiltere ve Fransa ile organik bağları ve bağımlılığından dolayı ortaya çıkan sorunlar sürdürülemezdi. Dolayısıyla Banka, Osmanlı Devleti'nin mali özerkliğine, dolayısıyla da siyasi bağımsızlığına olası bir tehdit olarak görülüyordu (Eldem, 1999: 106). Osmanlı Devleti yapmak istediği her istikrazda Osmanlı Bankası'nı ikna etmekle uğraşmış; ancak her defasında bankanın katı ve inatçı tutumuyla karşılaşmıştır. Bu durum karşısında yaşanan her rahatsızlık artık her fırsatta dile getirilmeye başlanmıştır. Ancak bu tutumun Osmanlı Bankası açısından önemli bir gerekçesi vardı. Osmanlı bankasına Hazine'nin yönetimi verilirken, 30-40 yıllık ayrıcalıklar da verilmişti. İTC kadroları kısa süreli iktidarlarında bu ayrıcalıkların ne anlama geldiğini tam olarak kavrayamadılar. Nitekim Almanya'dan alınan borçlar Osmanlı Bankası açısından anlaşmanın ihlali anlamına geliyor ve banka ile yaşanan sorunlar daha da derinleşiyordu (Gündoğan, 2018). Bankanın sahip olduğu imtiyazların uzatılmasına vesile oluyordu.

Devlet bankası görevini üstlenmiş olan Osmanlı Bankası'nın uygulamaları ülke çıkarlarıyla bağdaşmıyordu. Örneğin Trablusgarp Savaşı sırasında banka rezervdeki fonlarını İtalya'da işletmişti. Balkan savaşı yıllarında Bâbüâli'ye parasal sorunlarda birçok güçlük çıkarmıştı. Birinci Dünya Savaşı başlarında, Bâbüâli'nin savaş nedeniyle almakta olduğu malî önlemler bankaca desteklenmemiştir. Bu durum karşısında devletin baskılarıyla Osmanlı Bankası'nın yabancı yöneticilerine yol verilip, yerlerine Osmanlı uyruklu yöneticiler atattırılmıştır. Hatta İTC, Osmanlı Bankasını satın almayı ve millileştirmeyi düşünmüş ancak bankanın ana sözleşmesinin buna izin vermemesi dolayısıyla mümkün olamamıştır. (Toprak, 2016: 92-93).

Savaş yılları finansal açıdan bir hayli problemli geçmişti. Savaş sebebiyle kara ve deniz yollarının kapanarak dış ticaretin durması ve eldeki mevcudun da orduya aktarılması, zorunlu günlük tüketim maddelerinin kısa sürede karaborsaya düşmesine sebep oldu. İstanbul piyasalarında büyük bir panik oluştu. Mevduat sahipleri banklardaki paralarını çekmeye başladı. Piyasada oluşan

bu panik üzerine hükümet 2 Ağustos 1914'te Tecil-i Düyun Kanun-ı Muvakkat yasası ile bankalardaki vadeli ve vadesiz mevduat ile borçların ödenmesini bir ay süreyle erteledi. Düyun-ı Umumiye borçlarını da kapsayan bu erteleme savaş boyunca tekrarlandı.

Savaş İTC'ne enteresan bir fırsat da sundu. Müslüman-Türk iş adamının yaratılmasını sağlayacak fırsat 1912 Balkan ve 1914 Birinci Dünya Savaşı'yla gelmiştir. Savaş yıllarında, özellikle İstanbul'da yaşanan işe sorununu çözmek için bu kente yapılan hububat sevki en kârlı faaliyet olarak ortaya çıkmıştır. İTC, buğday nakli için vagon tahsis ettiği kendisine yakın olan tüccarı adeta gözetmiş ve kollamıştır (Boratav, 2007: 29). Bu dönemde şirketleşme artmış ve 1914-1918 yıllar arasında toplam 123 şirket kurulmuştur (Koral Türk, 1999: 445). Şirketlerin toplam sermayesi içinde milli sermayenin payı 1908 yılında %3 iken, bu pay 1918 yılında %38'e çıkmıştır (Keyder, 1980: 336).

1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşının finansmanı İTC için hayati bir sorundu. Keza bu sorunu normal devlet bütçesiyle finanse etmek imkânsızdı. Zaten devlet bütçesinin büyük bir geliri de yoktu. Bu nedenle İTC hükümeti borca ve emisyonla başvurmayı planladı. Ancak, Osmanlı Devleti'nde para basma imtiyazı Osmanlı Bankası'ndaydı. Borçlanmayı savaş müttefiki Almanya'dan sağladı. Osmanlı Bankası'na para basma teklifinde bulunuldu fakat banka bunu kabul etmedi. Osmanlı Bankası ile yaşanan husumetten dolayı, emisyon görevi geçici olarak Düyun-u Umumiye'ye verildi ve Düyun-u Umumiye, 15 Temmuz'da 6.583.094 liralık "birinci tertip evrak-ı nakdiye"; ikincisi 31 Ekim 1915 günlü yasayla 7.902.000 liralık Alman hazine bonusu karşılığında 6 milyon liralık "ikinci tertip evrak-ı nakdiye" piyasaya sürmüştü. Üçüncü tertip evrak-i nakdiye ise 4 Ocak 1916 Maliye Nezâreti'ne verilen yetkiyle, Almanya'dan alınan 11.700.400 liralık hazine bonusu karşılığında çıkarılmıştır (Toprak, 1982: 213).

Sonuçta devlet açısından bakıldığında değişen bir şey olmuyordu. Osmanlı Bankası'na borçlanılacak miktarlar Alman bankalarına borçlanılmış oluyordu. Daha da vahim olanı, bu işlemlerin Düyun-u Umumiye idaresi tarafından yapılıyor olmasıydı. Düyun-u Umumiye ise genel olarak yabancı alacaklıların oluşturduğu nispeten devletten bağımsız bir kurumdu. Dolayısıyla savaş sırasında devlet bir yandan fiili olarak cephede mücadele ediyor, diğer yandan ise finansal cephede darbe üstüne darbe yiyordu.

Cumhuriyet Dönemine Hazırlık

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı için savaş bitmişti. Savaş sonrası işgaller olmuştu. Bununla birlikte, büyük bir bağımsızlık mücadelesi verilerek Ankara'da ulusal bir devlet kurulması başarılmıştı. Bu yeni devlette Lozan Konferansı ile birçok konuya açıklık getirilmişti. Bunlardan belki de en önemlisi dış borçlardı. Lozan'da oluşturulan uluslararası hakem heyeti, Ekim 1924'te Osmanlı borçlarını, bağımsız hale gelen diğer 14 ülke ile paylaşılması sonucunda; 129.604.000 lira olarak hesaplamıştı. Bu

miktardan Türkiye Cumhuriyeti'nin payına 84.597.500 lira yani %65,32'si düşmüştü. Borçları yüklenen devletler, Türkiye ile birlikte, kendi hisselerine düşen birikmiş borçları, faizsiz olarak, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten başlamak üzere 20 yılda ödemeyi üzerlerine alacaklardı. Osmanlı dış borçlarının Türkiye'ye düşen miktarı 13/6/1928 tarihinde Paris'te imzalanan ve 1 Aralık 1928 tarihli ve 1367 sayılı Kanunla onaylanmış olan Sözleşme ile anapara, taksit ve avanslarda dâhil edilerek nihai olarak 107.528.463 lira olarak kabullenildi (Yılmaz, 2003: 310).

Savaşın son bulduğu ve mütareke dönemine girildiği 1918 yılında yapılan bir çalışmaya göre, o dönemde faaliyette bulunan 129 şirketten 120 tanesi 1908 sonrası yani İttihat ve Terakki yönetimi döneminde kurulmuş şirketlerdi. Yine bu çalışmaya göre bu şirketlerin 42 tanesinin ticari, 16'sının mali, 15'inin inşaat ve nakliyat, 9'unun sigorta ve içtimai faaliyetler, 6'sının ise zirai faaliyetler için kurulmuş şirketler olduğu görülmektedir. Bu dönem İttihat ve Terakki partisinin teşvikleriyle özellikle Anadolu'da milli şirketler kurulmuştu. Milli şirketlerin en yaygın olduğu yer Konya idi. Nitekim ilk milli bankanın kurulduğu yer de Konya olmuştur. Buna göre Konya'da 19, İzmir'de 11, Kütahya, Aydın ve Bursa'da 3, Ankara, Kayseri ve Aydın'da 3, Niğde, Saruhan, Trabzon, İzmit, Karahisar, Kastamonu ve Erzurum'da ise 1'er milli şirket bulunmaktaydı (Toprak, 1982: 118).

Son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de toplandı ve milli kongrelerde alınan kararlara paralel olarak milli irade yönünde kararlar aldı. Bunlardan en önemlisi 17 Şubat 1920'de oybirliği ile altı maddelik Misak-ı Millî'yi kabul etmesidir. 18 Mart 1920'de son kez toplanan meclis 11 Nisan'da dağıtıldı. Üyelerinden Ankara'ya ulaşabilen 87 kişi ilk TBMM'nin doğal üyesi oldu. 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM, hemen kendi üyelerinden oluşan bir hükümet kurdu. Bu hükümet milli mücadeleyi yürüttü ve Nisan 1923'te yenilendi. II. Meclis 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti ilan etti. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren siyasal iktidarlar millî düşüncenin savunucusu olmuştur. İttihatçıların birçoğu milli mücadelede yer almıştı. Bunlar arasında Ali Fuat Cebesoy, Celâl Bayar, Kâzım Karabekir, İsmet İnönü, Fethi Okyar gibi milli mücadelede yer almış kişiler de bulunmaktadır (Zürcher, 2018: 58). Bunlardan İsmet İnönü ve Celal Bayar hem Başbakanlık hem de Cumhurbaşkanlığı yapmış olan kişilerdir.

Osmanlı'dan beri gelen ve Cumhuriyet dönemi başında da faaliyetlerine devam eden 18 ulusal ve 13 yabancı banka bulunuyordu. Bu bankalardan en önemlisi ve en büyüğü Ziraat Bankası'ydı. Banka, Türk Bankacılığında yabancı bankalara ilk ulusal tepki olarak, 1863 yılında Mithat Paşa tarafından, çiftçilere kredi sağlayarak onları tefecilerden kurtarma amacıyla kurulmuştu. Bankacılık faaliyetlerine Cumhuriyet döneminde 1924 yılında çıkarılan bir yasa ile başlamıştır. Bu banka 1924 yılı bütçe kanunu ile bir devlet müessesesi olmaktan çıkarılarak 30 milyon lira sermayeli ve 99 yıl süreli bir anonim

şirket haline dönüştürüldü. Cumhuriyet döneminin özel sermaye ile kurulan ilk büyük mali müessesesi olan Türkiye İş Bankası, hazırlanan esas nizamnamesinin 20 Ağustos 1924'te İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik olunması ile 26 Ağustos 1924 tarihinde çalışma hayatına başladı.

Sonuç ve Değerlendirme

Siyasal güç ile finansal güç mücadelesini birlikte ve mukayeseli olarak değerlendirmek oldukça zordur. Bu zorluğun temelinde zaman uyumsuzluğu bulunmaktadır. Siyasal güç mücadelesinde yapılanlar ve elde edilenler bir insanın makamlarda bulunduğu süreler içerisinde sonuç vermektedir. Lakin finansal güç mücadelesinde yapılanların sonuçları oldukça uzun sürelerde netice vermektedir. Siyasal güç mücadelesi yapanlar kısa zamanda netice almak istediklerinden dolayı finansal güçle tam olarak mücadele edememektedirler. Lakin bu tür fonksiyonel veya işlevsel çerçevede çıkarımlar günümüzün anlaşılmasında da oldukça önemlidir.

Osmanlı'nın 19. yüzyıla kadar kapalı bir ekonomi olduğu söylenebilir. Kapitalist bir düzenin oluşması için gerekli şartlar 19. yüzyıl başında oluşmaya başlamıştır. Bu geçiş süreci batıdaki endüstrileşmeyi anlayan kişilerin oluşturacağı bir bürokratik sistem ve kurumlar çerçevesinde tesis edilmesi düşünülmüştür. Çünkü Osmanlı'nın ordu ve bürokrasi sistemi çok eskidir.

1826'da ordu ve ilmiye için bir dönüşüm gerçekleşti. Ama yine de eski sosyal düzenin tamamen yok edilmesi pek mümkün görünmüyordu. Yeni ve farklı sosyo-politik yapılanmaların oluşturulabilmesi için devrim, evrim veya savaş yollarından biri gerekiyordu. Ancak bu yollardan hiçbiri olmadı. Dönüşüm için yapılan onca sosyal ve mevzuat değişikliklerine rağmen eski politik sistem temellerini ve varlığını muhafaza etmeyi sürdürdü. Bu durum Tanzimat ve Islahat gibi dönüşüm içeren fermanları ortaya çıkarsa da siyasal sorunlar padişahları yine güçlendirdi. Devlet ve bürokrasi çok uluslu yapısını muhafaza ederek devletçi ideolojilerini geliştirdiler.

1838'de İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması dış ticarete o güne kadar görülmemiş ve şartları itibariyle geleceği ipotek eden bir anlaşma idi. Osmanlı'nın dış ticarete uyguladığı Yed-i Vahit (tekeli) düzeni bu anlaşmayla ortadan kaldırılıyor ve ticareti İngilizler lehine çeviriyordu. Devlet belirli hammaddelerin ya da gıda maddelerinin darlığının çekildiği yıllarda, malların ihracatını yasaklayabiliyordu. Savaş dönemlerinde, maliyeye ek gelir sağlamak amacıyla dış ticarete olağanüstü vergiler uygulanıyordu. Balta Limanı Antlaşması ile dış ticaretteki bu tekeller düzeni kaldırılmakta ve devlet olağanüstü vergiler ya da sınırlamalar uygulama hakkından vazgeçmekteydi.

Bu anlaşmanın devamında 1839'da gayrimüslimlere verdiği haklar yönünden ön plana çıkan Tanzimat Fermanı da yayımlandı. Günümüzde Osmanlı'nın çağdaşlaşmasını sağladığı ifade edilen bu ferman adeta BLA'nın sosyal ve siyasi yükümlülüklerini ifade ediyordu. Parasal düzende bir türlü istikrar

sağlanamıyor ve Osmanlı'da galata bankerlerine olan kısa vadeli borçlarını ödemek için basılan ilk kâğıt paralar (kaimeler) 1840'da tedavüle sokuluyordu. Ancak zamanla bu kâğıt paralar, piyasada çok düşük değerlerle dövizle mübadele konusu yapılarak Osmanlı ekonomi sistemini ve dış ticaretini kökünden tahrip ediyordu. Bu kaimeler 23 sene tedavülde kalmış ve 1863 yılında kurulan Osmanlı Bankası eli ile tasfiye edilmiştir.

1853 yılında İngilizlerin de desteklediği Kırım Savaşı'nı Osmanlı kazanmıştır. Lakin bu savaş Osmanlı'ya pahalıya mal olmuştur. O güne kadar resmi olarak hiç dış borç almamış olan Osmanlı 1854 yılında ilk kez dış borç almıştır. Özellikle gayrimüslimlere yeni haklar tanıyan 1856 Islahat Fermanı da savaş sonrası dönemde yayınlanmıştır. Bu ferman devletin yıkılmaktan kurtarılması amacıyla; siyasi kuruluşlar, kişi hakları ve yeni kurumların kurulması konularında yapılması tasarlanan köklü değişiklikleri ifade eder. Bu ferman ile ileride ekonomik gücü eline geçirecek olan azınlığın kanuni hakları teminat altına alınmış olur.

1856 yılında İstanbul'da kurulan ancak kurucuları ve şartları itibarıyla pek başarılı olamayan Osmanlı Bankası, geniş yetkiler ile donatılarak yeni ortaklar ile 1863'de Londra'da Bank-ı Osmanî-i Şahane olarak yerini alır. Osmanlı Bankasına, devletin borçlarını ödeyemediği ve moratoryum ilan ettiği 1875 yılında yeni bir imtiyaz sözleşmesi ile kâğıt para çıkarma hakkı verilir. Böylece Osmanlı Bankası bedelini altın olarak ödemek üzere kâğıt para çıkarma hakkına sahip olur. Ayrıca banka devletin Hazine işlemlerini yürütecek, yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da devletin mali acentesi olarak çalışacaktır.

II. Abdülhamit (1876- 1909) ekonomik olarak iflas etmekte olan bir devletin başına geçmişti. Döneminin başlangıcında 1876 yılında I. Meşrutiyeti ilan ederek Meclisi Mebusan'ı açtı ancak Doksan Üç Harbi (1876) sırasında süresiz tatil ederek kapattı. İmparatorluk bu savaş neticesinde 1877 yılında Balkanlarda yeni devlet oluşumlarını ve kopuşları yaşıyor, Anadolu'ya ve Rumele'ye bir milyon civarında göç alıyordu. Bu durum sosyal ve ekonomik durumu daha da içinden çıkılmaz bir hale getiriyordu. Göçmen Müslümanlarla birlikte yeni demografik yapı oluştu. Geleneksel örf ve âdetler ile yaşam tarzı bu dönemde birçok değişime uğradı. Bu değişim ve dini temalarla artan dış müdahale toplumun sosyal bekası için yakın bir tehdit oluşturmuştur. Bu nedenle, taht sadece bütün eski değerlerin toplandığı yer olarak değil, aynı zamanda onları savunacak ve koruyacak en güçlü kurum olarak tebarüz etmiştir. Abdülhamid, padişah ve devlet olgusunun yanında, halife sıfatı ile din olgusunu da çok iyi kullanmıştır. Dindar yapısı, derviş alışkanlıkları, sade yaşantısı ve dış taleplere zaman zaman direnmesi, padişahın halk ve gelenekçiler yanındaki durumunu güçlendirmiştir. Bu pozisyondan faydalanmayı ve tek adam konumuna gelmeyi başaran padişah, ulemayı kendi yanına çekti ve bürokrasiyi kontrol altına almayı başardı. Geldiği dönemin kudretli paşalarını tasfiye etti ve sadece kendisine sadık olduğunu düşündüğü kişilere görev verdi.

Ancak döneminde uğraşması gereken ekonomik ve yapısal birçok sorun bulunuyordu. Devletin, 1874 yılına kadar yapmış olduğu çok sayıda borçlanmayla amaçlarını gerçekleştirememiş ve bütçe açıkları artarak devam etmişti. 1875-1876 mali yılında gelirlerin %83'ü bütçe açığı ve borç yüküne gidiyordu. Dolayısıyla devlet 1876'da bütün borç ödemelerini durdurmuştu. Devletin sorunları sürekli kısa vadeli çözümlerle aşılmaya çalışılıyordu. Borçlar dolayısıyla devletin yatırımlarını finanse etmesi zordu. Bu durumdayken, devletin alacakları olan Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri ile bir sözleşme imzalanarak 1879 Rüsüm-i Sitte idaresi kuruldu. Bu idare daha sonra 1881'de Düyun-i Umumiye İdaresi'ne devredildi.

1881'de borçları tasfiye etmek için kurulan Düyun-i Umumiye İdaresi, Osmanlı gelirlerinin 1/3'ünü kontrol eden adeta devlet içinde devlet gibi hareket eden bir yapı olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca bu idare borçlanma sürecini de yönetiyordu. Alacaklılar tek elden devletin kaynaklarının %32'sini elde ediyorlardı. Devlet buradan kendisine kalan sınırlı mali güç için gelirleri maliye teşkilatı aracılığıyla topluyor ve bütçeyi oluşturuyordu. 1887- 1888 mali yılı verilerine göre bütçe harcamalarının yarısı askeri giderlere, dörtte biri ise borç ödemelerine ayrılmıştı. Daha sonraki yıllarda askeri harcamaların payı sürekli düşme göstermiştir.

20. yüzyıl başları itibariyle II. Abdülhamid'in kendisine muhalif genç subaylar ve bürokratlar oluşmuştu. Bunun yanı sıra doğuda Ermeni olayları, balkanlarda çeşitli komitacılar ve devletin denge siyaseti milliyetçi ve mücadeleci bir grubu ön plana çıkarıyordu. Bu grup örgütlenmesini tamamlıyor ve "İttihat ve Terakki" olarak karşımıza çıkıyordu. Bu grubun mücadelesi neticesinde 1908'de Meclis yeniden açılıyor ve II. Meşrutiyet dönemi başlıyordu. 1909'da II. Abdülhamit tahtan indiriliyor ve böylece psikolojik olarak padişahın güçlü konumu son buluyordu. Bu dönemden sonra İTC güç merkezi haline geliyor ve cemiyetin içindeki bir grup devleti yönetiyordu.

Çok geçmeden İTC üyeleri de siyasi olarak iktidar olmak için iktisaden bağımsız olmanın gereğinin farkına varmıştı. İTC döneminde 6 yıl maliye bakanlığı yapan Cavit Bey tarafından II. Meşrutiyetin ilk yıllarında (1908-13) iktisadi kalkınma ve dünya ekonomisi ile bütünleşmek için liberal eksenli ekonomik yaklaşımlar takip edildi. Liberal iktisat anlayışı çerçevesinde ülkedeki sermaye birikiminin güçsüzlüğü sebebiyle hem özel teşebbüs hem de yabancı sermaye çekilmeye çalışıldı. Yabancı sermayeli şirket ve bankaların korunması ve desteklenmesi sağlandı. Bu dönemdeki şirketlerin çoğu yabancı ortaklıydı.

Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı yılları liberal görüşün milli iktisat politikasına dönüşmesine neden oldu. Müslüman-Türk unsuru bu dönemde daha çok ortaya çıkarken gayrimüslim unsur ve yabancılar piyasadan tasfiye edilmeye çalışıldı. Bu dönemde milli anonim şirketler giderek ekonomiye egemen oldular.

Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914 günü Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girdi. Dört yılı aşan ve üç kıtanın çeşitli cephelerinde sürdürülen savaşlar sonunda Osmanlı'nın dâhil olduğu İttifak Devletleri bloku savaşı kaybetti. Osmanlı genelde kendi savaşlarını kazansa da içinde bulunduğu blok kaybedince, o da kaybetmiş sayıldı. Savaşı kaybeden taraf olarak 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi ile ordusu silah bırakmış ve terhis edilmişti. İTC yönetimindeki Talat Paşa Hükümeti savaş bitmeden 8 Ekim 1918'de istifa etti. İTC de 2 Kasım 1918'de kendisini tasfiye etti. Üyelerinin çoğu ya kaçtı ya da sürgüne gönderildi. Ankara'da yeni bir meclisin açılması ile İTC'nin pek çok mensubu Anadolu'ya geçti ve 1920'de TBMM'nin açılışında bulundu. İttihatçı olup, birinci ve ikinci TBMM'de milletvekilliği yapan mebusların sayısı bir hayli çoktur. Dolayısıyla İTC, hem siyasi hem de ekonomik yönden Cumhuriyetin kuruluşuna katkıda bulunmuştur. Birçok mensubu ulusal kurtuluş savaşında yer almıştır. Bunun yanında milli iktisat görüşü ve milli sermayedar oluşturma fikri Cumhuriyet döneminde benimsenmiş ve İTC'nin kurduğu İtibar-ı Milli Bankası, İş Bankası'na katılmış ve milli esnaflar ve tüccarlar bu bankaca desteklenmiştir.

Sonuçta 1838 BLA ile başlayan süreç, 1854'te dış borçlanma ile devam etmiş ve borçlar ödenemeyince oluşan süreç Osmanlı Bankası'nın finans sistemi üzerindeki kontrolü ve Duyun-u Umumiye İdaresinin mali ve finans sistemini tamamen ele aldığı bir dönemi yaşatmıştır. Siyasi olarak 1838-1918 arası 80 yıl içerisinde siyasi olarak 7 tane padişah gelip geçmiş, 1876 yılından itibaren 48 kez Sadr-ı âzam tayin edilmiş, 27 değişik kişi görev üstlenmiştir. Yine bu dönemde bir dünya savaşı yaşanmış, 1,6 milyon km2 büyüklüğünde toprak kaybedilmiş ve yeni bir devlet kurulmuştur. Bu toplam sürede finansal iktidar olan Osmanlı bankası merkezli borç yönetimi, varlığını ve hedeflerini sürekli korumuş ve kollamıştır. Siyasi iktidar ise dağılmış ve yok olmuştur. Neticede siyasal güç ile finansal güç arasındaki mücadeleye birlikte ve mukayeseli olarak baktığımızda, kazananın finansal güç olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Evkaf Bankası Hakkında Kanûn-ı Muvakkat, Düstûr, T. 2, C. 6,

Evkaf Bankası Hakkında Kanun, Düstûr, T. 2, C. 6.

BOA, DUİT, 112/20, 5 Cemaziyelevvel 1335 ve 14 Şubat 1332 (1917)

BOA, İrade DUİT, 112/19, 26 Rebûlahır 1335 ve 6 Şubat 1332 (1917)

Diğer Kaynaklar

Açba. S. (1991). *Devlet Borçlanması*. Ankara: Adım Yayınları.

Açba. S. (1995). *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.

Akarlı. E. D. (1976). *The Problems of External Pressures. Porver Struggles. and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*. Doktora Tezi. Princeton University. 190-191.

- Akşin. S. (2008). *Türkiye Tarihi. C: III*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akşin. S. (1980). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Akşin. S. (2001). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Yayınevi. Akyıldız. A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*. İstanbul: Eren Yayınevi.
- Akyıldız. A. (1996). *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo Ekonomik Etkileri*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Alkan. Ö. M. (2017). *150. Yılında Das Kapital; Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'deki Serencamı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Autheman. A. (2002). *Bank-ı Osmanî-i Şahane*. İstanbul: Osmanlı Bankası ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Avcıoğlu. D. (1979). *Türkiye'nin Düzeni. Dün-Bugün-Yarın*. (Birinci Kitap. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Berkes. N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Boratav. K. (2007). *Türk İktisat Tarihi (1908-2005)*. 11. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Coşar, N., & Demirci, S. (2009). Incorporation into the world economy: From railways to highways (1850-1950). *Middle Eastern Studies*, 45(1), 19-31.
- Çetinsaya G. (2003). *İslâmi Vatansverlikten İslâm Siyasetine. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1*. İstanbul. Kitap Yayınevi.
- Eldem. V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Eldem. V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Eldem E. (2000). *Osmanlı Bankası Tarihi*. İstanbul Tarih Vakfı Yayınları.
- Elmacı M. E. (2005). *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*. 1. Basım. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Feroz A. (1984). *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. Çev: Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Genç M. (2003). Mehmet Genç ile Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 369-384.
- Genç M. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul. Ötüken Neşriyat.
- Gençer M. (2017). Avrupa'nın Unutulmuş Devlet Adamı Âli Paşa (Ali Pascha – Europas vergessener Staatsmann). *Tarih Kritik Dergisi*, 3(4), 85-99.
- Gündoğan M. (2009). *Sonun Başlangıcı*. Ankara: Keşif Yayınları.
- Gündoğan M. (2017). *Narkoz*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Güran T. (2003). *Osmanlı Malî İstatistikleri. Bütçeler. 1841-1918*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Güran. T. (2011). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Hasan F. (1918). *Nakid ve İtibar-ı Malî. Üçüncü Cilt: Bankacılık*. İstanbul: Matbaa-i Âmi-re.
- Haydar K. (1991). *Galata Bankerleri*. İstanbul: Türk Ekonomi Bankası Yayınları.
- Issawi C. (1980). *The Economic History of Turkey: 1800-1914*. Chicago: The University of Chicago Press.

- İnalçık H. & Quataert D. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Cilt 2 (1600-1914)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Karal E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi. 5*. Ankara: TTK Yayınları.
- Karpat H. K. (2014). *Kısa Türkiye Tarihi:1800-2012*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kasaba R. (1993). İzmir. *Review (Fernand Braudel Center)*. 16(4). 387-410.
- Kaynar R. (2010). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kazgan H. (1997). *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayını.
- Keyder Ç. (1985). Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. Cilt 3. 642-652.
- Kırmızı A. (2007). *Abdülhamid'in valileri / Osmanlı Vilayet İdaresi (1895-1908)*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Koraltürk M. (1999). Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme. İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu.. *Osmanlı. Cilt 3*. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kuru A. (2011). *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*. (Çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kütükoğlu M. S. (1992). *Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri*. 150. Yılında Tanzimat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kütükoğlu M. S. (2013). *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin Ş. (2003). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*. (10. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mücek A. A. (2019). *Türkiye'nin Tarihi ve Ekonomik Politik Yapısı 1838-2016*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Ökçün A. G. (1999). *İktisat Tarihi Yazıları Bütün Eserler 3*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurumu Yayını.
- Öner E. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.
- Pamuk Ş. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk Ş. (2007). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rodkey F. S. (1929). Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey. 1830-41. *The Journal of Modern History*, 1(4), 193-225.
- Sağlam M. H. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum. 1875-1881: Rüşum-ı Sitte'den Düyun-u Umumiye'ye*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Sevimay H. (1995). *Cumhuriyete Girerken Ekonomi; Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Şener A. (1990). İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908 - 1918). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 203-232.

- Şimşek, O. (2008). *Zihniyet Açısından Türk Girişimciliğinin Sosyolojisi*. Ankara. Otorite Yayınları.
- Taşkın F. (2016). 1844 Tahsis-i Sikke Sonrasında Para Düzeni ve Kalpazanlık. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 6(11), 1-19.
- Tekeli İ. (1997). *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*. Ankara. Merkez Bankası Yayınları.
- Toprak Z. (1982). *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak Z. (1995). *İttihat-Terakki ve Devletçilik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak Z. (2016). *İttihat Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tunaya T. Z. (1989). *Türkiye'de Siyasi Partiler. İttihat ve Terakki: Bir Çağın. Bir Kuşağın. Bir Partinin Tarihi*. Cilt 3. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz F. (2003). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Zürcher E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.